

Europljani poput nas: Društvena percepcija Eu- ropske unije u Hrvatskoj

Orlanda Obad

7

Pitanje nasljeđa: pojam Istočne Europe i Balkana na Zapadu

„Znate, ja sam davno shvatio da smo mi Bosanci glupi ljudi, da mi ništa ne znamo i ništa ne razumijemo, ali Nijemci, Francuzi i druge nacije žive dobro. Od njih sam preuzeo sve što sam mogao.“ (citat iz razgovora bosanskog bega i ruskog konzula; Jezernik, 2004, str. 229)

Nije li pomalo ironično, uzme li se u obzir koliko je u proteklih dvadesetak godina u Hrvatskoj bilo važno biti dijelom Europe, a ne Balkana, da se riječ „Europa“ u starih Grka nekoć koristila upravo za imenovanje balkanske regije? Riječ je o činjenici koju povjesničarka Marija Todorova uzgred spominje u knjizi „Imaginarni Balkan,“ koja se danas vrednuje kao jedno od temeljnih djela *balkanizma*,¹ akademskog polja koje kritički pristupa obrascima reprezentacije Balkana i balkanskih naroda.

Spomenuti podatak o davno zaboravljenom značenju imena Europa danas nam je, možda, zanimljiv, jedino kao podsjetnik da postojeći simbolički nerazmjer moći, koji Melegh (2006) opisuje kao civilizacijsku kosinu koja se nagiba od Zapada prema Istoku kontinenta, ne pos-

1 Više autora balkanizmom naziva i diskurs koji balkansku regiju uspostavlja kao zaostalu, primitivnu ili, općenito, niže rangiranu u europskoj simboličkoj geografiji, ali i akademsko polje koje proučava takav diskurs. Fleming (2000), primjerice, ističe da balkanizam kao akademsko polje „karakterizira poznavanje zapadnih teorijskih paradigmi za proučavanje 'drugoga', kao i izuzetna okretnost u korištenju primjera Balkana u propitivanju, prepravljanju i proširenju tih paradigmi“ (str. 1228). U ovom sam radu slijedila takvu, dvostruku uporabu pojma balkanizam u onih autora čiji radovi to izričito zagovaraju, ali usporedno koristim i pojam balkanistički studiji, kao zasebno ime za akademsko polje.

toji oduvijek. Tako nas, primjerice, u svojoj studiji stvaranja „civilizacijske mape“ istočne Europe na Zapadu, povjesničar Larry Wolff (1994) podsjeća kako je u doba renesanse pojam barbarstva (primitivnosti, grubosti, manjka civiliziranosti) bio Sjever, dok su humanisti talijanskih gradova-država gajili negativne predodžbe o *barbarskim sjevernjacima*, koje je još Tacit opisivao ovako: „kad ne ratuju, provode određeno vrijeme loveći, ali mnogo više u besposličarenju, ne misleći ni o čemu drugomu izuzev o spavanju i jedenju“ (str. 5). I tada se neciviliziranost „drugih“ protezala duboko u povijest, pa se, tako, sudjelovanje njemačkih vojnika u pljački Rima 1527., primjerice, moglo povezivati s tisuću godina starijim povijesnim događajem – padom Zapadnog Rimskog Carstva, u kojem su sudjelovali (također germanski) Goti (usp. Wolff, 1994). Napokon, ideja o podjeli Europe na razvijeni jug i barbarski sjever opstala je, kao retorička figura, sve do 18. stoljeća, ali dotad su glavne europske metropole, poput Pariza, Londona ili Amsterdama, već premještene na sjever (usp. Wolff, 1994).

8

I Todorova (1994) podsjeća da Istok, u odnosu na drugu polutku kontinenta, nije uvijek bio u podređenom položaju. Crkvenu shizmu 1054. mnogi autori smatraju važnom razdjelnicom u europskoj simboličkoj geografiji, jer je odijelila istočno pravoslavlje od zapadnog katoličanstva, i to je jedna od granica koje je, na primjeru ratova na prostoru bivše Jugoslavije, Samuel Huntington istaknuo kao potvrdu teze o sukobu civilizacija u svom utjecajnom pamfletu. No, nekoliko stoljeća nakon pada Rima, upravo je pravoslavni Bizant bio „neosporni centar civilizovanog sveta Europe,” dok je „Zapad bio sinonim za varvarstvo i sirovost“ (Todorova, 1994, str. 29).

Ocrtavanje novih granica između zapadne i istočne Europe Wolff smatra projektom koji valja smjestiti u razdoblje europskog prosvjetiteljstva, kada su pojedini autori, kao potvrdu vlastite civiliziranosti i napretka, u svom neposrednom susjedstvu pronašli, ili, bolje rečeno, izmislili vlastiti *alter ego*: mračan prostor zaostalosti i nazatka. Taj je intelektualni poduhvat Zapadnoj Europi bio u toj mjeri nasušan da za neke od tvorca nove simboličke geografije kontinenta nije bilo nužno ni da napuste udobnost vlastitih salona da bi u njemu sudjelovali. Odnosno, kako je to ironično formulirao Wolff (1994): „nitko nije pisao autoritativnije i entuzijastičnije o Rusiji od Voltairea, koji nikada nije putovao istočno od Berlina, i nitko nije bio strastvenije i kreativnije angažiran na strani Poljske od Rousseaua, koji nikada nije išao istočno od Švicarske“ (str. 7). Klasični povjesničarski prilazi, pisani s mnogo

manje poetskog naboja, uzdizanje Zapadne Europe u 17. i 18. stoljeću prikazuju kao sretan spoj ekonomskog napretka i razvijene tehnologije, koji je od sjeverozapada Europe (prije svega, Engleske i sjevera Francuske) stvorio središte kontinenta. Države poput Austrije ili Češke, koje su bile razmjerno bliske središtu, u takvoj podjeli, predstavljaju poluperiferiju, dok istočna Europa, uključujući i balkansku regiju na jugoistoku kontinenta, postaje, i do danas ostaje europska periferija (Janos, 2000).

Todorova u više svojih radova ističe kako su negativne zapadnjačke predodžbe i stereotipi o Balkanu naslijeđe Osmanskog Carstva (usp. Todorova 1994; 1999). I zaista, u putopisima koje su razni državni službenici, intelektualci, ratnici i putnici sa Zapada pisali o ovim područjima (usp. Jezernik, 2004; Todorova, 1999; Wolff, 1994), učestale reference na „Tursku u Europi“ ne ostavljaju prostora sumnji da je upravo taj islamski, orijentalni ili poluorijentalni „drugi“ dugo vremena bio ishodište stvaranja zapadnjačkih fantazija o Balkanu. Tako je još u 19. stoljeću pogled na muslimana koji „provodi vrijeme u kavani, pušeci svoje lule i slušajući priče“ (Jezernik, 2004, str. 43), i koji ne pokazuje ambiciju za privređivanjem i akumulacijom kapitala, u putnika-zapadnjaka na Balkanu izazivao nervozu i zgražanje.

Jezernik (2004) na nizu primjera, citiranih, mahom, iz putopisa po Balkanu, zorno prikazuje moć stereotipa. Stanovnici Bosne koji jedu rukama, ili Crnogorci koji Turcima u borbi odsijecaju glave dokaz su strašne brutalnosti i neciviliziranosti, kao da istih običaja na Zapadu nikad i nije bilo. Po Balkanu se još u prvoj polovici 20. stoljeća traže (a, navodno, i pronalaze) muškarci s repovima, a čak je i obična kava, u doba kad su prve kavane otvarane po zemljama tadašnjeg Osmanskog Carstva, u putopisaca izazivala strahovitu odbojnost, dok se danas za prestižnu titulu prve kavane bore Italija (Venecija), Engleska (Oxford) i Francuska (Marseille) (prema: Jezernik, 2004, str. 149).

Jedan od važnih motiva kojim se bavi kritička literatura koja proučava odnos Zapada i Balkana su varijacije na temu oponašanja, mimikrije, o čemu slikovito svjedoče opisi iz sredine 19. stoljeća, kada je u mnogim balkanskim gradovima, koji su pokušavali ubrzano uhvatiti korak sa Zapadnom Europom, prvo izbrisan svaki trag turske baštine, da bi na mjestima gdje su nekad bili minareti, džamije i nepopločane ulice bile izgrađivane preslike Beča, Pešte ili Praga. Dakako, s mnogo manje novca i stila. Današnji građani Hrvatske možda bi se začudili nad zapisima poznatog putopisca, Turčina Evliye Çelebija, koji je u 17. stoljeću u

Osijeku izbrojao 66 muslimanskih kuća za molitvu, ili nad podatkom da je i u Imotskom bilo džamija i kuća građenih u muslimanskom stilu.

Napori balkanskih gradova da se približe Europi nisu prepoznati na Zapadu: oni koji su ranije u drvenim kućama, blatnim nadstrešnicama i uskim i nepopločanim ulicama vidjeli zaostalost, sada su se, navodi Jezernik (2004), snеbivali nad grotesknim pokušajima imitacije Zapada:

Bilo je u modi izgledati 'europski' i svi su to pokušavali raditi. Ljudi iz gradova oponašali su ukus za modernu umjetnost, modernu glazbu, tango i fokstrot, a ismijavali su pjesme i odjeću seljaka. Ali zapadnjaci ih nisu doživljavali kao jednake, nego još uvijek kao istočno Drugo, ali bez njegova negdašnjeg šarma. (str. 227)

10

Zapadnom je Europom u to doba kružila anegdota o mladom Rumunju, koji se hvalio kako Bukurešt sada izgleda kao mali Pariz. „Možda,“ odgovorio mu je njegov francuski prijatelj, „ali, hvala Bogu, Pariz nije veliki Bukurešt“ (Jezernik, 2004, str. 228). Bugarski povjesničar kulture Aleksandar Kjosev (1999) tvrdi da moderne nacije na europskoj periferiji i nisu nastale kroz prvo lice množine, „mi,“ nego „pogrdnim, podrugljivim 'ti' – traumom stvarnih intelektualaca koji su u svojim praktičnim odnosima s 'civiliziranjima' puno puta bili ponižavani (na njih su vikali: 'hej, ti, Bugarine' češće i s više bijesa nego na druge)“ (Kiossev, 1999), i upravo se ti intelektualci, koji su imali iskustvo poniženja i bolan osjećaj manjka od kojeg narod kojem pripadaju pati, u 19. stoljeću najednom pitaju: „Gdje je naša retorika, matematika, logika, fizika, filozofija, itd., itd., koje čovjek treba više nego kruha? Gdje je naše vlastito 'mi'?“ (isto).

Posvajanje postkolonijalizma

Propitujući mogućnosti primjene pojedinih koncepata postkolonijalne teorije na razdoblja vladavine Osmanskog Carstva i Austro-Ugarske Monarhije u balkanskoj regiji, pojedini su povjesničari došli do zaključaka koji razotkrivaju unutarnje slabosti tih carstava: Austro-Ugarska nije imala iskustva u „administriranju enklava, nego, nasuprot tome, dugu povijest integriranja više ili manje odvojenih jedinica u veću cjelinu“ pa stoga nije ni bila „sposobna učinkovito provesti kolonijalnu politiku u Bosni i Hercegovini“ (Detrez, 2002, str. 3), dok bi se Osmansko Carstvo u 19. stoljeću, zbog njegove političke i ekonomske

ovisnosti o državama poput Velike Britanije i Francuske, prije moglo nazvati kolonijalnim, nego kolonizatorskim (isto, str. 2). Pojedini su teoretičari i strukturu Sovjetskog Saveza i njegov utjecaj u komunističkoj istočnoj Europi pokušali interpretirati u postkolonijalnom ključu, pri čemu im se od formalnog statusa pojedinih teritorija ili iskorištavanja radne snage i prirodnih resursa, činilo važnijim uspostavljanje hegemonije u metropolskom središtu (Carey i Raciborski, 2004).

U teorijskom uklapanju istočne Europe, odnosno, Balkana u postkolonijalne studije, često je citiran danas klasičan rad Edwarda Saïda „Orientalizam“ (1979), u kojem je autor, oslanjajući se na Foucaultovo razumijevanje diskursa, istražio kako su u akademskim radovima, putopisima, novinarskim tekstovima, političkim traktatima, te vjerskim i filološkim studijama predstavnici imperijalnih sila, poput Francuske ili Velike Britanije, tijekom nekoliko stoljeća stvarali i reproducirali Orijent, regiju nejasnih zemljopisnih granica (pri čemu se Saïd većinom bavi arapskim zemljama Bliskog istoka). Tvrdnja da znanje o Orijentu nije objektivno ni politički nevino, nakon nekoliko desetljeća razvoja i institucionalizacije postkolonijalnih studija podliježe raznovrsnim kritikama, između ostalog, i zbog esencijaliziranja pogleda „bijelog zapadnjačkog muškarca.“ Neki su kasniji autori, poput Homija Bhabhe (1994), pokazali da zapadnjački *pogled*, čak i kada je riječ o vladanju nad koloniziranim teritorijem nema jednosmjerne, sustavne, pouzdane i predvidive učinke, odnosno, kako je percepcija Drugog kao manje vrijednog, obespravljenog subjekta imala razorne učinke na same kolonizatore.

Pojedini su teoretičari pokušali iskoristiti Saïdove ideje kako bi i kritičke radove o obrascima reprezentacije Srednje i Istočne Europe uklopili u postkolonijalne studije, ali čini se da je, ipak, više onih koji smatraju kako iskustva bivših kolonija poput Indije, Alžira ili Egipta, nisu usporediva s nasljeđem zemalja koje su nekoć bile dijelom Osmanskog Carstva ili Habsburške Monarhije. Tako Reisenleitner (2002), primjerice, smatra da su posve pogrešni pokušaji da se habsburškoj vladavini u Srednjoj i Istočnoj Europi pristupi kao svojevrsnoj „unutarnjoj kolonizaciji,” dakle, iz perspektive koja korespondira s postkolonijalnom teorijom. Znanstvenici, smatra Reisenleitner (2002), moraju uzeti u obzir da se u ovoj regiji suočavaju s mnogostrukim povijestima koje „ni na koji način ne trebaju biti shvaćene tako da odražavaju modele podređenosti koji su stvarani u/za posve različite kontekste“ (str. 7). I sam Saïd (1994), u obrazloženju zašto piše baš o imperijalnom iskustvu Francuske, Velike Britanije i, na ponešto drukčiji način, Sjedinjenih Američkih Država, o toj temi navodi:

... [I]deja prekomorske vladavine – preskakanje iznad susjednih teritorija u vrlo udaljene zemlje – ima privilegirani status u te tri kulture. Ta je ideja jako povezana s predodžbama, bez obzira je li riječ o fikciji, geografiji ili umjetnosti, i ona svoju trajnu prisutnost stječe kroz stvarno širenje, administriranje, ulaganje i obvezivanje. Postoji nešto sustavno u imperijalnoj kulturi, dakle, što nije toliko očito ni u jednom drugom carstvu kao što je to slučaj s britanskim, francuskim, i, na drukčiji način, američkim. (str. xxiii)

12

Reisenleitner (2002) kritički pristupa samom posvajanju postkolonijalne teorije u kontekstu Srednje Europe i stoga što je u bivšim komunističkim zemljama, kako ističe, zanemareno, možda i prešućeno znanstveno nasljeđe marksizma i komunizma koje je bilo kadro potaknuti „slične sumnje kada je riječ o kolonizaciji Istoka od strane Habsburgovaca, ali ne u prorijedejnoj sferi književne teorije, nego u osnovnijim, socioekonomskim terminima.” Ovu Reisenleitnerovu (2002) usputnu primjedbu ne treba olako zanemariti: jedan od razmjerno rijetkih radova koji se bavi poveznicama između komunističkog i kolonijalnog nasljeđa je onaj Adriana Otoiu (2003), u kojem autor postavlja pitanje što predmetak „post“ u postkomunističkom ima zajedničko s „postom“ u postkolonijalnom. Jedan od povoda za otvaranje takve rasprave izraziti je, tvrdi autor, „nedostatak zajedničkog jezika“ (str. 88) u komunikaciji s postkolonijalnim teoretičarima. Evo kako on opisuje atmosferu s jednog seminara o „prevodivosti“ kultura, na kojem su znanstvenici iz bivšeg Istočnog bloka bili potpuno izolirani usred, kako opisuje, elegantne partije ping-ponga između predstavnika bivših kolonija i bivših kolonijalnih sila.

Naše je kolege iz Južne Afrike i Engleske ujedinjavao zajednički teorijski idiom postkolonijalnog diskursa, koji je prizivao zajednička razmišljanja. Mi nismo bili kadri konceptualizirati naša nedavna traumatična iskustva, ni opisati dileme postkomunističke tranzicije. (Otoiu, 2003, str. 88)

Autor ističe još problematičnih elemenata u postkomunističkim studijima. Kao prvo, to što pad Berlinskog zida nije potaknuo količinu znanstvenih radova usporedivu s plodnom znanstvenom reakcijom na raspad kolonijalnih sustava. Kao drugo, to što u bivšim zemljama Istočnog bloka znanstvenici pišu na t. zv. malim jezicima, što otežava protok informacija, dok je jedan od čimbenika uspjeha (ali, istodobno,

i predmeta kritike) postkolonijalnih studija, i to što njihovu teorijsku jezgru čine autori koji objavljuju na engleskom jeziku i koji, često, i predaju na angloameričkim sveučilištima.

Otoi (2003) smatra da malo radova nudi širu teorijsku perspektivu koja bi bila usmjerena na komparativnu analizu zemalja koje su pripadale komunističkom Istoku Europe. Postsovjetske studije, tako, ne zanima Balkan, a ne dodiruju se, nužno, ni s istočnoeuropskim studijama, dok slavenski studiji, prilično rašireni na zapadnim sveučilištima, pak, izostavljaju desetine milijuna ljudi koji govore neslavenske jezike, poput Mađara ili Rumunja.

Trinaest godina nakon pada Istočnog bloka, lucidni promatrač ne može nego primijetiti da recentna povijest ovog velikog dijela Europe tone natrag u nejasnu, huntingtonsku sivu zonu. Tužno je, ali vjerojatno i prirodno to što, u ovo doba kad su Velike Pripovijesti proglašene mrtvima, neće biti „moćne pripovijesti“ koja bi opisala nedavnu sudbinu nekih 115 milijuna stanovnika (ili gotovo 200 milijuna, ako se uključe i zemlje nastale raspadom Sovjetskog Saveza, od Vilnusa do Odese). Dok su postkolonijalni studiji prilično nabujali, do toga da uključuju nacije poput Kanade ili Irske, čija je kolonijalna prošlost sve samo ne nedavna (...) postkomunističke se države vuku po limbu o kojem raspravljaju discipline koje se međusobno natječu, ali ih ne obuhvaćaju. (Otoi, 2003, str. 90)

Otoi (2003) smatra da postkomunistički studiji trebaju biti zasebna znanstvena disciplina, ali da, također, nema prepreka posvajanju pojedinih postkolonijalnih termina, koji su, kako autor blagonaklono podsjeća, svojedobno i sami preuzeti iz najrazličitijih znanstvenih područja. Možda najuvjerljiviji Otoi (2003) primjer je onaj o mogućem posvajanju koncepta „dvostrukog kodiranja,“ koji autor tumači kroz podsjećanje na iskustva sasvim male djece u represivnim komunističkim sistemima, koja bi zarana naučila da se diktatora kakav je bio Nicolae Ceaușescu u sigurnosti doma smije nazvati ljudožderom koji isključuje struju i plin, ali da, čim se prijeđe kućni prag, isti taj čovjek postaje „voljenim sinom nacije“ (str. 93).

Rad dvojca Carey-Raciborski (2004) zorno, pak, pokazuje, kakve sve probleme može potaknuti pokušaj da se zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza ili države sljednice bivše Jugoslavije interpretira kroz postkolonijalnu paradigmu. U teorijskom dijelu, u kojem se definira što je to kolonijali-

zam, autori koriste široke, sveobuhvatne definicije, kao što je, primjerice, tvrdnja Mozambijke Gite Honwane Welch da je kolonijalizam odnos u kojem:

... [N]acija iskorištava bogatstva i radnu snagu ljudi druge nacije, gušeći pritom njezin društveni, ekonomski i kulturni napredak radi vlastite koristi. Kolonijalnom je sistemu svojstveno smatrati stanovnike kolonija inferiornim bićima, neciviliziranim i primitivnim domorocima, kojima nedostaju društvena i kulturna postignuća zapadnjačkog kršćanskog muškarca. (Welch, 1987, str. 157; prema Carey i Raciborski, 2004, str. 199)

14

Carey i Raciborski (2004) razmatraju niz definicija kolonija i kolonijalizma, od onih koje za priznavanje kolonijalnog statusa zahtijevaju da je određeni teritorij zauzet i da ga kontrolira strana sila, te da na njemu obitava značajan broj stranih naseljenika, do drugih, koje su, ističu autori, u većoj mjeri ideološke, pa uključuju „bilo koju državu koja je klijent velike sile, bio njezin teritorij zauzet ili ne“ (str. 199). Autori ističu da ni značajne kulturalne i etničke razlike između metropolske države i kolonije nisu uvjet kolonijalnog odnosa, što olakšava njihovu argumentaciju, usmjerenu na primjer SSSR-a. Autori, napokon, upućuju i na razlikovanje kolonijalizma kao sustava dominacije i imperijalizma, koji se može razumjeti kao još širi sustav *prodiranja kapitalizma* i *zaštite interesa* diljem svijeta (Carey i Raciborski, 2004., str. 200).

Propitujući primjenu tih definicija na slučaj bivšeg Sovjetskog Saveza, autori ističu kako bi kriterij kulturalnih razlika zadovoljavale, primjerice, islamske republike Srednje Azije, dok bi Ukrajina, kao primjer „istočne“ i „pravoslavne“ kulture bila odviše nalik Rusiji (na koju se metropolski status i odnosi) da bi bila smatrana kolonijom. Autori se s takvim pristupom ne slažu, nego, štoviše, ističu kako su kolonije bile ne samo bivše države Sovjetskog Saveza, nego i sve satelitske istočnoeuropske države, pa čak i Jugoslavija i Albanija jer su „Sovjeti neizravno izvozili komunistički sistem“ unatoč tome što su bili „protjerani s većeg dijela Balkana“ (str. 200). Neki je prostor kolonija, zaključuju, dok god se moć metropole na hegemonijski način odnosi prema određenim državama „intervenirajući kako želi i bez posljedica“ (str. 201).

Može li se, uistinu, tvrditi da je Sovjetski Savez intervenirao *kako želi* i *bez posljedica* u Kazahstanu, Poljskoj, Češkoj i Rumunjskoj na usporediv način? Jesu li se građani SSSR-a odista smatrali superiornima i kul-

turno nadmoćnima u odnosu na građane zemalja bivšeg Istočnog bloka? Napokon, i iz perspektive ovog rada, možda, i najvažnije: kako se u to uklapa bivša Jugoslavija, koja se iz skupine zemalja t. zv. Istočnog bloka izdvojila 1948. godine (ne odričući se, pritom, komunističkog sustava)? Na sva ta pitanja autori nude odgovor: svojevrсни sistem koncentričnih krugova, u čijem bi se unutarnjem, najužem krugu nalazio niz „klasičnih kolonija,” poput Kazahstana ili Uzbekistana, zatim slijedi niz „unutarnjih kolonija,” poput Armenije i Gruzije, ili, pak, Ukrajine, Bjelorusije i baltičkih zemalja. Slijede „polukolonije,” u koje spadaju zemlje bivšeg Istočnog bloka, poput Bugarske, Poljske i Rumunjske i, napokon, zemlje bivše Jugoslavije i Albanija. I zaista, oni elementi zapadnjačkog kolonijalizma koje autori pronalaze u sovjetskom modelu - poput ekonomskog iskorištavanja ili izuzimanja lokalnog stanovništva iz pravnog sustava - možda se mogu upotrijebiti u analizi odnosa moći kad je riječ o zemljama iz prve skupine t. zv. klasičnih kolonija, ali što se više udaljavamo od tog središnjeg kruga, snaga postkolonijalnih paralela sve više slabi. Sve do toga da se za onaj vanjski krug, kojem pripada i bivša Jugoslavija, može upotrijebiti i kontraargument: činjenica da je famozno Titovo „ne“ Staljinu bila jedna od važnih odrednica stvaranja jugoslavenskog nacionalnog identiteta, baš kao što je to, primjerice, bila i politika nesvrstanosti.

Najvažniji pandan Saidovu (1979) radu o balkanskoj je regiji napisala već spomenuta bugarska povjesničarka Marija Todorova, koja, podcrtavajući tezu da je razlika između koloniziranih i podčinjenih naroda beznačajna, citira poznatog američkog borca protiv rasizma, W. E. B. Du Bois, koji je svojedobno napisao kako „pored nekih sedamsto pedeset milijuna obespravljenih naroda u kolonijama, više od pola milijarde ljudi živi u okviru nacija i grupa koje su u kvazi-kolonijalnom položaju i koje ni u kojem smislu ne predstavljaju slobodne i nezavisne države,” pa među njima spominje i kojih 60 milijuna ljudi koji žive u balkanskim zemljama poput Jugoslavije, Mađarske ili Rumunjske, koje sačinjava „masa neobrazovanog, siromašnog i bolesnog stanovništva koje Europa već planira podijeliti u ‘sfere utjecaja’“ (Todorova, 1999, str. 38). Sama činjenica da autorica, kako bi pronašla poveznicu između Balkana i kolonijalizma, poseže za citatom borca za prava crnaca iz 1945. upućuje na tadašnji manjak literature iz tog područja.

I Todorova se, poput mnogih drugih autora, opire nastojanjima da se postkolonijalni analitički instrumentarij jednostavno preslika na balkansku regiju. Orijentalizam i balkanizam jesu podudarne i komple-

mentarne retorike, ali, upozorava ona, „slično retoričko preklapanje postoji kod svakog diskursa moći; kod retorike rasizma, retorike razvoja, modernizacije, civilizacije, itd.“ (Todorova, 1999, str. 28). Neke od bitnih razlika između diskursa o Orijentu i o Balkanu su, među ostalim, i u tome što je Balkan, u povijesnom i geografskom smislu, omeđenija i određenija cjelina. Jednako tako, uz Orijent su se često povezivali senzualnost i čulna iskustva i on je dovođen u vezu sa ženskim principom (otud i metafore o porobljavanju i prodiranju na Istok), dok se Balkan veže uz stereotipne predodžbe o grubim i neciviliziranim muškarcima.

S druge strane, stav prema Balkanu, prema njegovoj nemaštovitoj konkretnosti i skoro potpunom odsustvu bogatstva bio je jasan, obično negativan, ali rijetko iznijansiran. (...) Balkan ima nedvosmisleno muški imidž: to je predstava o srednjovjekovnom viteštvu, oružju i zaverama. (...) [K]lasičan balkanski muškarac je necivilizovan, grub, okrutan i bez izuzetka razbarušene kose. (Todorova, 1999, str. 33-34)

Za razliku od odnosa Zapada prema Orijentu, koji Said (1979) prikazuje kao „zaokružene suprotnosti,“ koje se mogu i međusobno nadopunjavati, u opisima se Balkana, ističe Todorova (1999), naglašava njegov granični položaj: njega se često opisuje metaforama kao što su most i raskrižje. Drugim riječima, on je nepotpun, nedostatan, „što se vidi po etiketama koje mu daju: polurazvijen, polukolonijalan, polucivilizovan i poluorijentalan“ (str. 37). Ako je orijentalizam diskurs o *imputiranoj opoziciji*, balkanizam je diskurs o *imputiranoj dvojnosti*, i „taj među-položaj Balkana, njegov granični karakter, mogao je od njega jednostavno da stvori nepotpuno drugo,“ ali se, umjesto toga, tvrdi Todorova (1999), Balkan poima kao „nepotpuno sopstvo“ (str. 39-40).

Pišući u kontekstu ratova na području bivše Jugoslavije, početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, kada je „veliki broj američkih novinara“ istinski zaprepasten „balkanskim divljaštvom na kraju XX. veka“ (str. 21), preskačući, pritom, zapadnjačka barbarstva počinjena u Drugom svjetskom ratu, Vijetnamskom ratu ili Zaljevskom ratu, Todorova (1999) piše kako joj je namjera bila istražiti „kako geografski naziv može da se preobrazi u jednu od najsnažnijih pogrdnih etiketa u istoriji, u međunarodnim odnosima, u političkim naukama i, u današnje vrijeme, u opštem intelektualnom diskursu?“ (str. 21). Priča o balkanizmu, poručuje Todorova (1999), priča je o tri međusobno povezana razdoblja: „(1) bezazlenim neistinama koje proizlaze iz nedovoljnog

poznavanja geografije i prenose se putem tradicije; (2) o kasnijem opterećivanju geografskog naziva dodatnim političkim, socijalnim, kulturnim i ideološkim konotacijama, kao i o početku korišćenja reči 'Balkan' u pogrdnom smislu u vreme Prvog svetskog rata; i (3) o potpunom odvajanju određenog naziva od njegovog predmeta, i retroaktivnom pripisivanju ideološki obojenog označitelja tom regionu, naročito posle 1989. godine“ (str. 22).

U novijem članku Todorova (2010) se ponovno vraća temi odnosa balkanizma i postkolonijalne teorije, problemu koji proziva posljedičom „nezasitne gladi za novom velikom društvenom teorijom (...) koja bi dala smjernice za ujedinjeni pristup“ (str. 176). Autorici je zanimljivo to što istočnoeuropski intelektualci posežu za postkolonijalizmom upravo u razdoblju kada se smatra da je postkolonijalna teorija zašla u melankoličnu fazu ili da je čak, kao paradigma, iscrpljena (usp. str. 178), te da njezin „emancipatorski ogrtač (...) prečesto služi kao izgovor za vječnu jadikovku samo-viktimizacije“ (str. 181). Pozivajući se na razlike u pristupu istoj temi iz različitih disciplina, Todorova (2010) ističe niz povjesničarskih primjedbi na izjednačavanje Britanskog ili Ruskog carstva s onim Austro-Ugarskim ili Osmanskim, a među napominje i da je, pri definiranju, važno uzimati u obzir pitanja subjektiviteta: naime, „nijedan od suvremenika na Balkanu pod osmanskom vlašću“ (str. 181) nije za sebe smatrao da je u kolonijalnoj poziciji.

[P]itanje da li nas drugi ignorišu podrazumeva sopstvenu svest o tome da li smo ili nismo u kolonijalnom položaju. Uprkos snažnim balkanskim teorijama zavere i sklonosti njihovih zagovornika da za sopstvenu sudbinu okrive jednu ili drugu ili sve velike sile, osećanje ljudi da nepravedno pate mnogo je manje snažno. Kod njih uvijek postoji svest o izvesnom stepenu autonomije. Ljudima koji se osjećaju potčinjeno, potlačeno ili marginalizovano važan je čak i nominalni politički suverenitet (...). (Todorova, 1999, str. 39)

Unatoč ovakvim protivljenjima širenju definicije kolonijalizma, smatram da, u eri kada bi neke bogate i razvijene zapadnoeuropske zemlje razdoblje kolonijalizma najradije izbrisale iz svoje prošlosti, takvi oblici kritičnosti mogu biti korisni. U eseju koji propituje može li na Balkanu uopće biti riječi o kolonijalnim odnosima, Detrez (2001) dolazi do zaključka da su zemlje pod habsburškom i osmanskom vladavi-

nom u 19. stoljeću bile neka vrst „polu-“, ili „kvazi-kolonija.“² Balkan je, ističe autor, još i poluorijentalan, nedovoljno egzotičan da bi ikada postao ozbiljnim predmetom studija orijentalističkog ceha koji kritizira Said, ali i polukršćanski, odnosno, nedovoljno vjerski homogen da bi ikada bio potpuno uklopljen u zapadnjačko kršćanstvo, u kojem prevladavaju protestantizam i katolicizam.

Sloboda nezavisnih balkanskih nacija bila je fikcija koja je prikrivala stvarnost ekonomske iznude, opresije i manipulacije; istodobno, te su nacije sustavno uvlačene u 'sfere utjecaja' Velikih Sila Zapada, premda je legalistička distinkcija u odnosu na izvorne kolonije zadržana do kraja. Taj se 'polukolonijalizam' sjajno uklapa u opću, premda prilično simplističku sliku Balkana kao politički i kulturalno prijelazne zone, 'polu'-područja između Europe i Azije. (Detrez, 2001, str. 3)

18

Jasno je i zašto su takve, šire interpretacije naravi kolonijalizma potencijalno opasne: ako je za neku naciju u 19. stoljeću dovoljno to što je bila žrtva „ekonomske iznude, opresije i manipulacije“ u sferi utjecaja „Velikih Sila Zapada“ da bi ju se smatralo (polu)kolonijom, što nas sprječava da i suvremene odnose, u kojima manipulacije Velikih Sila nisu iščezle, interpretiramo na isti način? U tom smjeru ide argumentacija kritičke geografkinje Merje Kuus (2004), koja u članku o „istočnom proširenju“ Europe³ i ponovnom upisivanju *drugosti* ističe kako naknadne interpretacije Sovjetskog Saveza kao kolonijalne sile nisu, nužno, pogrešne, ali i da usmjeravanje pažnje znanstvenika na tu temu „prikri-va suvremenu zapadnjačku orijentalizaciju Istočne i Srednje Europe“ (str. 483). Autorica ističe i da to što velike imperijalne sile Zapada nikada nisu imale prave kolonije na istočnom dijelu kontinenta, ne umanjuje važnost postkolonijalne teorije u analizi suvremenih političkih odnosa.

Ako postoji mnogo različitih stupnjeva, formi i povijesti kolonizacije, također ima mnogo različitih stupnjeva, formi i povijesti postkolonijalizma. Istraživanja ne bi trebala postati svojevrsna 'parada ljepote' u kojoj će se mjesta rangirati po tome koje je 'istinski' postkolonijalno ili orijentalizirano. (str. 483)

2 Todorova (1999) ističe kako je kategorija „polukolonijalnosti“ „besmislena u heurističkom smislu,“ ali „indikativna i za opažanje i za samosvest Balkana zato što naglašava njegov karakter graničnog područja“ (str. 39).

3 Tu se misli se na proširenje NATO-a i EU.

I unutar t. zv. balkanističkih studija, discipline koja izrasta na radu Marije Todorove i niza srodnih autorica i autora, ima različitih mišljenja o tome kakav je odnos orijentalističkog i balkanističkog diskursa. Za razliku od Todorove (1999), koja smatra da je riječ o dvije retorike koje su podudarne i komplementarne (str. 28) u mjeri u kojoj su, općenito, podudarne retorike rasizma, razvoja, modernizacije ili civilizacije (isto), autori poput Milice Bakić-Hayden i Roberta Haydena, u radovima koje su o toj temi objavljivali devedesetih godina prošlog stoljeća, ističu da su balkanistički obrasci reprezentacije svojevrsna „varijacija orijentalističke teme“ (1992). Odnosno, (a tu je, primjerice, stav Bakić-Hayden (1995) podudaran onome što i Todorova smatra ključnim), da su predodžbe zapadnjaka o Balkanu obilježene osmanskim vladavinom na ovim prostorima. I Todorova (1999) i Bakić-Hayden (1995) smatraju da važna obilježja identiteta balkanskih nacija, točnije, onih identiteta koje u njih upisuju drugi, valja tumačiti kroz razumijevanje pred-jugoslavenskog razdoblja.

Još jedan autor koji se oslanja na kategorijalni aparat postkolonijalnih studija u tumačenju povijesti i suvremenosti perifernih europskih zemalja bugarski je povjesničar kulture Aleksandar Kjosev. Jedno od žarišta njegova interesa pitanje je kako na periferne kulture utječe dugo bivanje u “civilizacijskim orbitama Velikih Carstava“ (Kiossev, 2002, str. 171), on propituje poremećaje u kultura koje su već pri samom nastajanju „uvozile strane vrijednosti i civilizacijske modele“ (Kiossev, 1999). Ako je pažnja Todorove usmjerena na nasljeđe osmanske vladavine u regiji, koje je presudno utjecalo na stvaranje zapadnjačkih predodžbi, Kjoseva zanima što se u balkanskoj regiji događalo u 19. stoljeću, kad su, na krilima zakašnjelog romantizma i nacionalizma, na Balkanu nicala prve moderne države.

S gledišta moderne globalizacije svijeta, postoje kulture koje nisu dovoljno središnje, nisu dovoljno pravodobne i velike u usporedbi s ‘Velikim Nacijama’. Istodobno, nisu dovoljno strane, dovoljno udaljene i dovoljno nazadne, za razliku od, primjerice, afričkih plemena. Zato one, u njihovu poremećenu embriju, negdje na periferiji Civilizacije, nastaju u prostoru plodonosne sumnje: Mi jesmo europske, premda možda ne u potpunosti. To je preduvjet za prilično čudnovat identitet i prilično čudnovatu modernizaciju. One nastaju kroz konstitutivnu traumu: Mi nismo Drugi (a u Drugima vide predstavnike Univerzalnog), a ta je trauma, također,

povezana sa sviješću da su se pojavile prekasno i da je njihov život spremište nedostataka civilizacije. (Kiossev, 1999)

Kjosevljeve poruke mogle bi biti važne za zemlje istočne Europe općenito: one su još u razdoblju prosvjetiteljstva, kada se Europa dijelila na "razvijeni" Zapad i "nerazvijeni" Istok, označene kao periferija (usp. Wolff, 1994), a mnoge su se od njih do danas zadržale na rubu zbivanja, u svojevrsnom raskoraku između (božanskog) Univerzalnog koji ne mogu sustići i Egzotičnog (Istoka, Balkana, Orijenta), od kojega se nastoje udaljiti. I u tom raskoraku pate od nezalječivog manjka identiteta. Kjosev (1999) postavlja pitanje trebamo li takve, periferne kulture nazivati „samo-kolonizirajućima,“ s obzirom na to da one nisu puke uvoznice stranih vrijednosti i civilizacijskih modela - što bi podrazumijevalo određeni stupanj pragme - nego to čine bez kritičkog odmaka i otpora, s istinskim divljenjem.

20

A ipak, kako bismo mogli objasniti činjenicu da tim čudnovatim kulturama ne samo da manjka ikakav otpor prema kolonizaciji putem zapadnih simboličkih uzoraka, bilo kakav otpor spram invazije simbola Stranoga (otpor koji je tako neizbježan u svakoj nasilnoj kolonizaciji – čak su se i fatalistički sjevernoamerički Indijanci donekle odupirali španjolskim konkvistadorima), nego one strane modele posvajaju s ljubavlju, gorljivošću i žudnjom? Kako bismo, također, mogli objasniti činjenicu da one pokazuju neku neobjašnjivu naivnost: one ne samo da iskazuju dobrodošlicu rastućoj univerzalističkoj ideologiji stranaca koja ih čini marginalnima i nerazvijenima, nego se, također, u nju zaljubljuju? (...) Kako je ova neobjašnjiva, djetinjasta pogreška moguća – da se Zapad pobrka s Bogom? (Kiossev, 1999).

Odgovor na to pitanje, koji nudi autor, razmjerno je jednostavan: perifernih kultura prije trenutka zaljublivanja u Zapad nije ni bilo; točnije, postojale su bez svijesti o vlastitu identitetu (ili njegovu manjku), sve dok, u metaforičkom smislu, svoj odraz nisu ugledale u ogledalu Zapada.

Kao povjesničar kulture, Kjosev pronalazi niz primjera iz kojih je jasno na kakvu vrst traume autor misli kada kaže da je samo nastajanje „samokolonizirajućih“ kultura obilježeno nedostatkom. Ilustrativan je, primjerice, vapaj osnivača prvog bugarskog časopisa, koji se 1842., s iznenada probuđenom svijesti o nenadoknadivu nedostatku, egzaltira-

no pita gdje su Bugarima dnevne novine i časopisi, gdje su im tjednici i mjesečnici, gdje im je matematika, logika, fizika, filozofija, gdje im je pisana povijest „kakvu imaju druge nacije i kakva bi nam pomogla da stanemo uz bok drugima i da u drugima osvijestimo činjenicu da smo podjednako rječiti kao druga Božja stvorenja?“ (Kiossev, 1999).

Jasno je da je njegovo nabranje sinegdohalno – da uključuje samo dio svih sustavnih nedostataka. Pravo je pitanje koje stoji iza ovog nabranja: *Gdje je... sve u Bugarskoj? Gdje je cijela, kompletna bugarska kultura, sagrađena po europskom modelu?*

Tako, u genealoškom čvoru bugarske nacionalne kulture postoji morbidna svijest o nedostatku – totalnom, strukturalnom, neiskustvenom nedostatku. Drugi, dakle, susjedi, Europa, civilizirani svijet, itd. posjeduju ono što nama nedostaje; oni su sve što mi nismo. (Kiossev, 1999)

Način na koji su, kako opisuje Jezernik (2004), stanovnici balkanskih gradova u nekoliko desetljeća nakon odlaska Turaka prionuli pozapadnjivanju vlastite arhitekture, možemo, dakle, protumačiti i kao paradigmatičku reakciju na iznenađujući osjećaj identitetskog manjka u perifernih kulturama. Još jedna reakcija na osjećaj nedostatka, smatra Kiosević (2001), prava je mobilizacija „homo academicusa,“ koji pozivaju na „ponovno otkrivanje“ bugarskih shakespeareâ, danteâ, goetheâ i descartesâ. Umjesto razumijevanja kako je *uvezena* već i sama zamisao o klasicima, argument, koji je u perifernim kulturama potka radova iz najrazličitijih znanstvenih područja, ide u posve suprotnu smjeru: velika imena i važna kulturna postignuća već su dio kulture, nadohvat su ruke, samo ih treba pažljivije potražiti. Uostalom, kako to s podsmjehom primjećuje Kiosević (2001), ne treba čuditi to što bugarskog filologa iz 19. stoljeća bez ikakve zadržke oduševljava sve što pronalazi i što je dotad stvoreno na prostoru Bugarske. Paradoks je u tome što, smatra Kiosević (2001), „književnosti, genijima, remek-djelima, baštini općenito uopće nije bilo dopušteno da budu odsutni, oni su postojali kroz to što su morali raditi profesionalci – skupljati, klasificirati, opisivati i konstruirati.“ Takav pristup počiva na pretpostavci da je sve što je već stvoreno dragocjeno: *to* (kultura, umjetnost, itd.) je moralo postojati jer „u suprotnom nije postojala sama profesija“ (Kiossev, 2001).

I drugi autori, u procesu posvajanja postkolonijalne teorije na području istočne Europe, pribjegavaju apstraktnijim terminima kako bi opi-

sali nešto što smatraju vidom kolonizacije koja se odvija bez uporabe oružja i prisvajanja teritorija. Tako Melegh (2006), primjerice, govori o kolonijalnosti kao sustavu moći koji je „shvaćen kao složen oblik dominacije, koji uključuje hijerarhijsku klasifikaciju stanovništava planeta, preoblikovanje lokalnih koncepata prostora i vremena, izvoženje seksualnih energija u ‘Istok’, ‘imperijalan pogled’ i, najvažnije, *kolonizaciju svijesti*“ (str. 29), pri čemu potonji pojam autor definira kao „energiju i mašineriju koja pretvara razlike u vrijednosti“ (isto) i koja podređuje lokalna znanja.

U nizu kritika koje su usmjerene protiv uporabe pojmova povezanih s postkolonijalnom teorijom u kontekstu Srednje i Istočne Europe, izdavam dvije, koje mi se čine korisnima i u kasnijoj analizi. Prva je zastupljena u radu Anikó Imre (2001), koja ističe da postojeći nerazmjer moći između središta i periferije kontinenta ne treba, nužno, povezivati s postkolonijalnom teorijom ili to valja činiti krajnje oprezno, kako se ne bi izgubile posebitosti koje područja kao što su Srednja ili Istočna Europa čine „važnom posredničkom lokacijom za teoriju.“ Sama činjenica da između dvaju dijelova kontinenta nema rasnih razlika, odnos središta i periferije europskog kontinenta ne čini, ističe autorica, manje zanimljivim.

Logika ‘zamalo, ali ne posve’ ima ključnu ulogu držanja koloniziranog na udaljenosti, dok ga se, istodobno, oblikuje po kolonizatorovu liku. U Istočnoj Europi, gdje je većina populacije bijela, umjesto da djeluje kao neprestani podsjetnik na podvojenost kolonijalnih identiteta, rasa je bila providno sredstvo dokazivanja da istočni Europljani pripadaju središtu, čak ako su u svjetskoj ekonomiji smješteni periferno. (Imre, 2001)

S druge strane, András (2004) smatra da pojmove kao što je samokoloniziranje, koji su, naizgled, prilagođeni lokalnom kontekstu, valja izbje-gavati, jer „prizivaju metaforu traume,“ „esencijaliziraju i učvršćuju binarnu opoziciju“ i „osnažuju stare stereotipe o regiji, o kulturama koje su autodestruktivne i mazohističke, koje uživaju u boli i patnji.“ Za područje poput Istočne Europe, ističe autor, nije ključno ocrtavanje zavisne pozicije, koje bi ju stavilo uz bok negdašnjih kolonija, nego osvjetljavanje druge „slijepa točke,“ ignoriranje i izostavljanja pozicija koje se nalaze između, koje ne pripadaju ni nekadašnjim kolonijama ni imperijalnim metropolama. A ta će slijepa točka, ističe András (2004),

biti još zamagljenija „fizičkim činom i psihološkom iluzijom integracije.” Naime, smatra autor, još jedan vid postkolonijalnog odnosa tek treba biti istražen i razotkriven:

... [V]eza između nacija bivše periferije, čija je solidarnost u velikoj mjeri iskvarena selektivnim sustavom Europske unije, koja daje privilegiju pristupanja, ili onemogućuje pristup u nju. Psihološka cijena koju plaćaju novi insajderi jest gubitak bilo kakve solidarnosti i osjećaja zajedničkog iskustva s onima koji su ostali vani. (András, 2004)

Ili, izraženo terminima Bakić-Hayden: u regiji onesiguranih, podređenih nacionalnih identiteta Europska unija pridonosi gniježdenju orijentalizma.

Podvojen odnos prema postkolonijalnoj teoriji, koji dovodi u pitanje primjenjivost perspektive nastale u drukčijem društvenom i političkom kontekstu, ali koji, istodobno, poseže za onim konceptima i idejama koje se pokazuju korisnima u imenovanju lokalnih i regionalnih diskurzivnih mehanizama, odjekivat će i mojim radom. Sklona sam prihvatiti argumentaciju po kojoj je odnos kolonizatora i kolonija bio uvjetovan povijesnim kontekstom, i koji je imao vrlo konkretne, nesimboličke učinke na stanovništva koloniziranih zemalja, pa smatram da položaj zemlje kao što je Hrvatska u odnosu na europsko središte nije usporediv s položajem bivših prekomorskih kolonija. Smatram da nam dugo bivanje u orbitama velikih svjetskih sila, podložnost poslovanju stranih korporacija ili nerazmjer moći u političko-birokratskom procesu kao što je pristupanje Europskoj uniji ne omogućuje da odnose države kao što je Hrvatska s europskim središtem proglasimo, jednostavno, (neo)kolonijalnim. Od takvog se pristupa ustežem uzimajući, među ostalim, u obzir i lokalni kontekst, u kojem se, u proteklih dvadeset godina, *domaći* nacionalizam za lokalno stanovništvo pokazao znatno razornijim od utjecaja stranih sila i središnjih europskih nacija. U tom kontekstu, proglašavanje nekog zamišljenog, esencijaliziranog Zapada odgovornim za sve ovdašnje nedaće može biti upotrijebljeno – a to pokazuju i neke reakcije na Europsku uniju s krajnje političke desnice – i za poticanje *nativizma*, specifičnog obrambenog mehanizma perifernih kultura, koji, tvrdi Kjosev (1999), izmišlja i zatim idealizira izvornu srž Nacije, „bori se protiv bilo kakvih kvarnih utjecaja“ izvana, i tako, ponovno, stvara „najžešće nacionalističke ideologije i opasna

posvećenja ‘domaćeg.’” Istodobno, prihvaćam važnost i primjenjivost pojma kolonijalnosti za europsku periferiju, u tumačenju koje naglasak stavlja na simbolički, a ne pravni ili ekonomski nerazmjer moći: primjena tog pojma i srodnih koncepata svakako jest svojevrsni *hommage* postkolonijalnoj teoriji. To, istodobno, ne podrazumijeva diskurzivno savezništvo znanstvenih teorija koje prijeti da, u ime ispravnih ciljeva, dokine kontekstualne razlike između zemalja koje su nekada bile svrstavane u različite *svjetove* – one Drugog i one Trećeg svijeta.

Suvremeni problem: koliko je EU kolonijalna?

24

Mnogo studija propituje razne aspekte identiteta Europske unije, pri čemu je jedno od važnih žarišta znanstvenog interesa odnos nacionalnoga i identiteta EU (Carey, 2002; Delanty i Jones, 2002; Orchard, 2002). Prevladavajuća slika cijele Europe danas je Europska unija (Paasi, 2001; Pieterse, 1999; Shore, 1994) ili, još preciznije, njezin sjeverozapadni dio, koji, u smislu kulturnoga i političkog utjecaja, neki opisuju i kao “politički centar gravitacije” i „Europina Europa“ (Pieterse, 1999, str. 11), a drugi kao središte u odnosu na koje se ostatak Europe već nekoliko stoljeća razvija kao poluperiferija i periferija, kojoj pripadaju i države na Balkanu (Janos, 2000). Interes za šire kulturne obrasce i u znanstvenoj se matici, čini se, širi u smjeru Istoka tek s pomicanjem granica elitnoga kluba Unije, pa su, tako, valovi “istočnog proširenja” 2004. i 2007. pojačali zanimanje za analizu nerazmjera moći između istočne i zapadne Europe kroz prizmu politika Europske unije. Ne valja, pritom, smetnuti s uma da se istočni dio europskog kontinenta gotovo niti u jednom znanstvenom području ne promatra kao, jednostavno, europski. Rijedak je u tome izuzetak Pieterse (1999), koji u svojoj analizi suodnosa „europizacije“ i globalizacije, ističe da „gledana iz Sarajeva, Europa izgleda prilično drukčije nego iz Pariza, Bonna, Londona, Bruxellesa“ (str. 13), i da, u skladu s time, i ratove na prostoru bivše Jugoslavije ne treba promatrati kao masakr koji se dogodio u nekoj izdvojenoj, „maloj Europi,“ nego kao iskušenje europskog interkulturalizma. Tako i „europska nesposobnost ili nespremnost da se na Balkanu ozbiljno intervenira“ (str. 13) pokazuje kako ekonomsku odlučnost u Europi prati politička neodlučnost.

Na prijelazu tisućljeća pojavio se niz autora, mahom iz zemalja koje su nekada pripadale tzv. Istočnom bloku, koje od strukture birokratskog i administrativnog aparata EU više zanima njezin društveni i kulturni

utjecaj na ostatak Europe. Kao što sam pokušala pokazati u prethodnom poglavlju, taj je val novog interesa za EU u dosluhu s postkolonijalnom kritikom eurocentrizma, koji je iz zemalja tzv. Trećeg svijeta do Europe dospio nekoliko desetljeća ranije.

Važan motiv koji se, na različite načine, pojavljuje u više radova jest tvrdnja da EU u procesu proširenja nije bila isključivo politička i(li) ekonomska zajednica, nego i svojevrсно središte koje baštini povlašteni položaj tutora i tumača onoga što je civilizirano i napredno. Osnovne razdjelnice između središta i periferije kontinenta pritom opstaju i nakon proširenja: unutar Europske unije države se dijele na stare i nove članice, na one „velike“ i „male,“ te na ekonomski razvijene i manje razvijene, dok su, u odnosu na vanjsku, „neeuropsku periferiju,“ važni mehanizmi isključivanja pripadnost istom kulturnom nasljeđu i stupnjevanje *europskosti* (usp. Busch i Krzyżanowski, 2007).

Jedan od ranih pokazatelja takvog trenda u analizama Unije mađarski je zbornik iz 2001. čiji naslov – „Novo ruho Carstva: razotkrivanje proširenja EU“ – jasno određuje osnovni ton i temu radova. Jedan od autora, ujedno i urednik zbornika, sociolog József Böröcz, u svojoj argumentaciji počinje od sasvim konkretne činjenice – kolonijalne prošlosti najutjecajnijih zemalja EU – kako bi ispitaio može li se projekt „istočnog proširenja“ promatrati i kao nastavak imperijalne dominacije Zapada Europe drugim sredstvima.

Podsjećajući kako je prije manje od stotinu godina devet od petnaest zemalja članica tada još neproširene EU kontroliralo gotovo polovicu površine zemaljske kugle (bez Europe i Antarktika), Böröcz (2001) tvrdi da je upravo to kolonijalno iskustvo imalo važnu ulogu u kasnijim nacionalnim povijestima zemalja Europske unije. Odnosno, kako piše, „kolonijalno je iskustvo države koje su bile domovine kolonijalnih carstava učinilo drukčijima, čak i u njihovu postupanju prema vlastitim europskim sastavnim dijelovima, a kamoli u njihovu odnosu prema svijetu izvan zapadne Europe“ (str. 13). Stoga i svaka analiza odnosa Europske unije prema svijetu koji je okružuje, smatra autor, ne smije gubiti iz vida da se u njezinim najutjecajnijim članicama nalaze stari imperijalni i kolonijalni centri: samo stvaranje EU moglo bi biti „neka vrsta globalne imperijalne strategije,“ a „duboko kodirani i uspostavljeni uzorci nejednakosti, hijerarhije, isključivanja i moći“ (Böröcz, 2001, str. 14) odražavaju se na oblike vladavine Europske unije.

‘Istočno proširenje’ – odnosno, (geo)politički proces u kojem Europska unija izričito i stalno iznova promišlja pitanje svojih granica

i neprestano prepravlja odnose sa svojim neposrednim zaleđem multidimenzionalnim sistemom zavisnosti – trebalo bi biti idealan slučaj za iskušavanje razmjera u kojima carstvo i kolonijalizam i dalje vladaju, ili se čak pojavljuju na druge načine. (Böröcz, 2001, str. 15).

26

Jednu je Böröczevu (2000) poveznicu između kolonijalnog i sadašnjeg razdoblja, koje neki nazivaju i nadnacionalnim, teško osporiti: upravo su ona svojstva koje su zemlje EU stekle kroz kolonijalnu prevlast, poput bogatstva, moći i središnjeg položaja, ono što danas gotovo magnetski privlači pojedine istočnoeuropske zemlje da se kandidiraju za pristupanje. Dodatni argument za opisivanje proširenja kolonijalnim, Böröcz (2001) vidi i u mehanizmima na koje države pristupnice, gotovo bez izuzetka, pristaju: od privatizacije dobara postsocijalističkih gospodarstava, preko uvođenja poreznih olakšica za izravna strana ulaganja, sve do činjenice da „korporacije sa sjedištima u EU sada sačinjavaju najveću skupinu ulagača u Srednju i Istočnu Europu“ (str. 18). Taj posljednji argument cijelom članku daje antiglobalistički ton, koji se i inače provlači literaturom inspiriranom sličnom perspektivom. Tako, primjerice, i Daskalovski (2000) ističe da su resursi istočne Europe poput lakog plijena pali u ruke bogatih i dobro povezanih transnacionalnih kompanija, čija su sjedišta na Zapadu. Jedna od uobičajenih teza autora koji slijede marksističku kritiku jest i to da je uloga istočne Europe u Europskoj uniji izvoz jeftine radne snage i opskrba neobrađenim materijalima. Ti autori, na žalost, često preskaču i zanemaruju utjecaj komunističkog razdoblja na razvojne kapacitete istočnih europskih država, što je, ponovno, jedna od posljedica već spomenute činjenice kako pad Berlinskog zida nije potaknuo intenzivnu teorijsku raspravu o postsocijalizmu.

U svom radu Böröcz (2001) naglašava kako zemlje istočne Europe, za razliku od mnogih zapadnoeuropskih zemalja, nemaju iskustvo vladanja kolonijama, ali zato imaju dugu povijest bivanja u tzv. graničnim carstvima, kakvo je, primjerice, bilo i ono Habsburško. Iskustvo zamršenih imperijalnih odnosa za veliku se većinu zemalja istočne Europe u 20. stoljeću nastavilo razdobljem prevlasti SSSR-a koji je, po svojoj strukturi, smatra autor, također predstavljao vid imperijalizma.

Prema Böröczevu tumačenju, naslijeđa tzv. graničnih carstava u Europi nikada nisu artikulirana i promišljena na način kako se to dogodilo nakon dokidanja kolonija. Zapadni je dio kontinenta svoje imperijalno iskustvo jednostavno prenio u projekt stvaranja nacionalnih država,

u kojima i dalje opstaje niz starih predrasuda prema istočnim Europljanima, dok je na istoku kontinenta, pak, niz zemalja s nerazriješenim imperijalnim nasljeđem, koje se sada, još jednom, nalaze u podređenom položaju kandidata koji kuca na vrata prestižne političke zajednice.

Za razliku od procesa dekolonizacije, u kojem je zapadna Europa bar donekle preuzela političku krivnju, zaključuje Böröcz (2001):

... jako malo takvog moralnog preispitivanja može se u društvima zemalja članica EU primijetiti o imperijalnim praksama graničnog tipa, posebno u odnosu na njihove neposredne susjede (a često i bivše imperijalne podanike) na Istoku. Raspon moralnih stavova prema njihovim siromašnim europskim kolegama je mnogo uži, s time da je moralno kajanje gotovo potpuno izostalo. U zapadnoj Europi postoji relativno malo kulturalnih ispravaka po pitanju kognitivnih shema koje, povijesno, postoje zbog podčinjavanja granično-imperijalnog tipa. U međuvremenu, kulturnih predrasuda prema 'istočnim Europljanima' ima mnogo, i one danas nailaze na jako malo otpora u zapadnoj Europi. (str. 34).

27

U zaključku, Böröcz (2001) ističe da EU nije nužno „zao podvig,” ali i da u procesu proširenja nipošto ne treba gubiti iz vida kolonijalni aspekt. U analizi diskurzivnih strategija u izvještajima Europske unije o državama koje su u procesu pristupanja, Melinda Kovács (2001) zaključuje da EU spram istočnih pristupnih zemalja upotrebljava diskurs nalik onome u „kolonijalnim susretima i doživljajima“ (str. 230), a ta diskurzivna matrica prethodi uključenju istočnih pristupnica u strukturu u kojoj je „*raison d'être* jednih služenje drugima“ (isto). Autori u zborniku „Novo ruho Carstva,” koji je prilično radikalan u tumačenju proširenja EU-a, ne propuštaju istaknuti da je „istočno proširenje,” premda nesumnjivo imperijalan projekt, ujedno i prilično jedinstveno po tomu što zemlje pristupnice na ovisnost pristaju samovoljno. Odnosno,

... iluzija samo-određenja pristupnica dopušta im da kandidaturu predstave kao vlastitu odluku, budući da nema izravne prisile ili vojne agresije. (Kovács i Kabachnik, 2001, str. 171)

Niz autora naglašava da se istočno proširenje Europske unije odvijalo po puno rigoroznijim uvjetima od onih koji su postavljani prijašnjim zemljama pristupnicima (usp. Böröcz i Kovács, 2001; Daskalovski, 2000; Zielonka, 2006), što listu kritičara posljednjeg vala proširenja čini tim dužom.

Projekt "istočnog proširenja" naveo je, pak, poljskog politologa Jana Zielonku (2006) da predloži da se Europsku uniju, nasuprot prevladavajućoj paradigmi koja je „državocentrična,” počne promatrati kao strukturu koja najviše nalikuje srednjovjekovnim carstvima, a u nizu argumenata koje autor iznosi u prilog toj tezi, usredotočit ćemo se na one koji se odnose na sam proces proširenja. Europska unija promotrena kao „carstvo,” smatra Zielonka, ima kraljevske manire i u zemljama-pristupnicama igra na kartu „politike moći,” ali ona je, jednako tako, “benigno carstvo” koje teritorij ne osvaja ratovima, nego uvjetovanim privilegijama i povlasticama.

Evo u kojim elementima procesa proširenja Zielonka (2006) pronalazi dokaze da je riječ o imperijalnom obrascu. (1) Od zemalja se, među ostalim, očekuje da uspješno primijene oko 20 tisuća zakona, odluka i regulativa koje sačinjavaju *acquis communautaire*. (2) Ovoga je puta politika EU-a bila i prilično nametljiva: više nije bilo dovoljno da zemlje ispune uvjete, nego su u države kandidatkinje slani i predstavnici EU-a koji su kroz razne “*twinning* programe”⁴ osobno nadgledali reforme i osiguravali da se one odvijaju po planu. (3) Zielonka u poglavlju o imperijalnoj moći EU-a ne zaboravlja istaknuti da Unija u procesu pristupanja ima normativnu moć, njezine “temeljne norme demokracije, tržišne ekonomije, ljudskih prava i socijalne pravde doživljene su kao primjer koji sve države kandidatkinje trebaju slijediti” (Zielonka, 2006, str. 56).

...Ipak, teško se oteti dojmu da je taj tip vladavine uistinu bio imperijalan. EU je davala odluke, a od zemalja kandidatkinja je očekivala pristajanje i poslušnost. Unija je davala modele, a zemlje kandidatkinje su ih trebale preslikati ili ih imitirati. Nudila je poučavanje i obrazovanje, a od zemalja kandidatkinja se očekivalo da se socijaliziraju i da uče. (...) Pristajanje zemalja kandidatkinja bilo je dobrovoljno samo u teoriji. U praksi, te si države nisu mogle priuštiti da okrenu leđa zahtjevima i očekivanjima EU. (Zielonka, 2006, str. 56-57)

4 *Twining* program – “Instrument koji je razvila Europska komisija putem kojeg državne uprave zemalja članica razvijaju partnerstvo s državnim upravama u zemljama kandidatkinjama ili partnerima. Unutar *twining* projekta, državni službenici zemalja članica šalju se kao savjetnici u državnu upravu zemlje partnera.” (Definicija preuzeta iz “Rječnika pojmova” Središnje agencije za financiranje i ugovaranje, dostupno na: <http://www.safu.hr/hr/tjecnik/pregled/689/twining?lang=en>)

Unatoč tome, zaključuje Zielonka (2006), još uvijek je mnogo razloga za to da se EU svejedno promatra kao u osnovi dobrohotno carstvo, među inima i stoga što (1) zemlje koje mu pristupaju nakon pregovora dobivaju mjesto u klubu odabranih i (2) zato što je uvjetovanost u područjima kao što su “administracija” ili “socijalna politika” tijekom pregovora ipak ostavljala dovoljno mjesta kandidatkinjama da biraju iz niza ponuđenih modela, odnosno da ih prilagođavaju vlastitim, postojećim rješenjima. (3) I nadgledanje i proces takozvanog *screeninga* (odnosno, analize zatečenog stanja) moralo je, iz posve praktičnih razloga, donekle biti i površno i nedosljedno. Napokon, (4) zbog manjka jasne strategije prema proširenju, Uniji je u procesu pristupanja općenito bilo teško “izabrati glavne ciljeve i spariti ih s primjerenim instrumentima” (Zielonka, 2006, str. 59).

U srodnu skupinu radova smještam i analizu uokvirivanja (*framing*) „istočnog proširenja“ Europske unije i NATO-a kritičke geografkinje Merje Kuus (2004), koja otkriva kako je početna pretpostavka obaju političkih procesa bila posve nepolitička: da zemlje pristupnice tek trebaju postati u punoj mjeri europske. Drugim riječima, takvi projekti proširenja implicitno, i prije no što su počeli, podupiru orijentalistički diskurs koji različitost od zapadne Europe prikazuje kao manjak pravog, esencijalnog „europeljstva.“ Odnosno, po Neumannu (1999), stara je hladnoratovska jednostavna podjela na Istočni i Zapadni blok zamijenjena nešto kompleksnijim sustavom raspodjele priželjkivanog identiteta, pa „europeljstva“ ima tim manje što se više približavamo Istoku.

U istraživanju kojim je kategorijama uokviren proces euroatlantskih integracija Kuus (2004) želi ilustrirati koliko je višestoljetni obrazac promatranja istočne Europe kao periferije postojan, pa se, između ostalog, odlučuje na jednostavno citiranje znanstvenih članaka koji europski Istok promatraju isključivo iz perspektive centara moći, kao što su Bruxelles i Washington. Kuus (2004) u svom radu dolazi do zaključka kako je, upravo zato što se proces proširenja EU predstavlja kao svojevrsno natjecanje u “europeljstvu” pristupnih zemalja, postkolonijalizam potencijalno plodna teorija za analiziranje tog procesa bez obzira na to što zemlje istočne i srednje Europe formalno nikada nisu bile kolonije Zapada. Potrebu da se diskursu u koji je uronjen proces proširenja EU pristupi iz perspektive postkolonijalne teorije, Kuus (2004) dodatno opravdava time što se zemljama Srednje i Istočne Europe, slično kao u orijentalističkim prikazima kolonija nekadašnjih europskih carstava, pristupa kao području koje je “esencijalno različito od Europe,” odnosno,

koje “još nije potpuno europsko” (str. 483). Upravo zato diskurs proširenja EU može zemlje Srednje i Istočne Europe vrednovati i po „bliskosti, ili sličnosti s idealiziranom Europom,” što te države ne potiče da dovedu u pitanje dihotomiju između Istoka i Zapada, nego da se, jednostavno, „svrstaju na ‘pravu’ stranu“ (Kuus, 2004, str. 484).

Ta dvostruka koncepcija istočne-srednje Europe – istodobno uronjena u povijest, ali i prazan list u koji se može upisati ‘europskost’ – čini diskurs o istočnoj Europi sličnim orijentalizmu. Zato pristupanje proširenju EU kroz leće postkolonijalne teorije ne bi zanijkalo postignuća zemalja pristupnica ili nekritički utopilo istočnu-srednju Europu u poopćeni ne-Zapad. Mjesto toga, ono bi istaknulo dihotomiju Europe i Istoka, koja podupire diskurs proširenja EU. (Kuus, 2004, str. 483)

30

Citat o tome kako je Rusija u doba prosvjetiteljstva u očima zapadnjačkih intelektualaca bila doživljavana kao golemi primjerak „na kojem su se najnaprednije pravne i administrativne ideje mogle primjenjivati u cijelosti koja ne bi bila moguća u zapadnoj Europi“ (Anderson, 1958, str. 50; citiran u Neumann, 1999, str. 78), ponovno se pokazuje korisnim u analizi pretpristupnih strategija za Europsku uniju i NATO, koje se zasnivaju na podučavanju vrijednostima i normama i koje budućim članicama obećavaju status „potpunih Europljana“ pod uvjetom da ih se usvoji potpuno i na pravi način. Da bi se takav sustav raspodjele moći mogao perpetuirati, potrebne su stalne podjele pa se, na primjer, zemlje Srednje Europe, koje imaju “jake povijesne veze” i zemljopisno su bliske sa zapadnom Europom, želi odvojiti od nerazvijenijeg Istoka. A zemlje kandidatkinje, pritom, borave “u graničnom području, niti razvijene, niti nerazvijene, niti učene, niti posve neuke u procesu postajanja zrelih Europljanima” (Kuus 2004:476).

Melegh (2006) opisuje sličan diskurzivni mehanizam „isključivanja,” koji naziva „civilizacijskom kosinom,” a primjećuje ga i u tzv. kopenhaskim kriterijima na temelju kojih se, među ostalim, procjenjuje spremnost neke države da počne proces pristupanja EU. Proširenje EU, ističe Melegh, i nije zamišljeno kao pregovaranje između EU i država „s rokom koji treba stići, nego kao bezvremenski *proces*“ u kojem su postavljeni kriteriji – poput „vladavine prava“ ili postojanja „djelatne tržišne ekonomije“ – neodređeni i podrazumijevaju „proces bez pravog završetka“ (Melegh, 2006, str. 17). Autor, također, objašnjava da je „civilizacijska kosina“ zasnovana na jednostavnoj ideji da se civiliziranost u

smjeru Istoka smanjuje, dok je uspon na kosini moguć „postupnim pozapadnjivanjem“ (isto, str. 5). Melegh (2006) povezuje “kosinu” s klasičnim radom u kojem filozof i sociolog Karl Mannheim (2007) opisuje svojstva „liberalno-humanitarne utopije,” koja u Meleghovoj reinterpretaciji „gotovo savršeno opisuje prevladavajući diskurs o Istočnoj i Srednjoj Europi,” uključujući i proces pristupanja EU. Prema Meleghovu (2006) tumačenju, takva utopija podrazumijeva neprestanu tranziciju „prema idealnom društvenom obliku, koji se odgađa unedogled ili se smješta izvan dometa ‘lokalaca’“ (Melegh, 2006, str. 20). Ona sadrži zamisao o usavršavanju i civilizaciji koji omogućuju uspon na „kosini,” a usredotočuje se na vaganja, mjerenja i srodne „linearne zamisli o razlici i promjeni“ (isto). Riječ je, ističe Melegh (2006), o izrazito normativnom načinu razmišljanja koji je sklon širenju, odnosno, uklapanju „novih predmeta u svoju diskurzivnu mašineriju“ (isto).

Busch i Krzyżanowski (2007) u svojem radu kao da povezuju ideju “reprodukcije orijentalizma” s tumačenjem procesa proširenja Unije. Autori se, naime, slažu da EU ostatku Europe pristupa „selektivnim uključivanjem,” kojim se, među ostalim, određuje „tko je više ili manje europski ili tko doista zaslužuje (...) postati ‘dijelom Europe’“ (str. 116). U analizi intervjua s članovima tzv. Europske konvencije, u kojoj su u izradi nacрта Ustava EU uz zemlje članice sudjelovali i predstavnici pristupnih zemalja i zemalja kandidatkinja, autori predviđaju kako će “nove države članice nastaviti daljnje reproduciranje isključivih viđenja Europe” (isto, str. 117) kakve su prije zastupale *središnje* zemlje EU. Busch i Krzyżanowski (2007) zaključuju da se u „prethodno isključenim,” novim članicama EU takva zamisao o Europi „često podudara s njihovim tradicionalnim shvaćanjem da su ‘zadnja predstraža Europe’ i da ‘ne-Europa’ počinje s druge strane njihovih istočnih granica“ (str. 118).

Srodna je i studija u kojoj Petrović (2009) analizira reprezentaciju Zapadnog Balkana u političkom i medijskom diskursu u Sloveniji, i preispituje metafore koje prate diskurs o Europskoj Uniji, koja se pojavljuje i kao prijeteća, zatvorena tvrđava i kao zajednički dom, kao složna obitelj koja ponekad nalikuje tradicionalnoj obitelji u kojoj stariji članovi imaju pravo određivati mlađima što im je činiti. Europsku Uniju se povezuje s putovanjem, koje za neke postaje “dugo, teško i puno prepreka” (str. 43). Jedna od središnjih tvrdnji autoričina rada, prema kojoj je kolonijalizam neizostavan koncept u analizi diskursa koji prati proširenje EU, potkrijepljena je citatom iz razdoblja uoči portugalskog preuzimanja predsjedništva EU, kada se stalni predstavnik Portugala pri

EU pohvalio kako će se Portugal u vanjskoj politici usredotočiti na pitanje ljudskih prava u Africi, što je jasan primjer pretakanja kolonizatorske prošlosti u “ekspertna znanja.” Samo nekoliko mjeseci poslije, uoči slovenskog preuzimanja predsjedništva, tadašnji premijer Janez Janša izjavljuje kako u ovoj regiji “Slovenija ima interese koji su nalik interesu Portugala u Africi” (str. 55).

32

Osporavano pitanje uporabljivosti postkolonijalne teorije u tumačenju konteksta u kojima nikad nije bio uspostavljen klasičan odnos imperija s prekomorskim kolonijama autorica razrješava tvrdnjom kako upravo članstvo u EU funkcionira kao “temelj za uključivanje i isključivanje i stvara zajedničko ‘skladište’ diskurzivnih obrazaca koji su na raspolaganju državama članicama EU” (str. 56), a u kontekstu Zapadnog Balkana politički je još i oštrije njezin zaključak da će u taj “spremnik” prije posegnuti države čija je europskost i sama dovedena u pitanje, a takve su i Slovenija i Hrvatska. No, Petrović (2009) ide i korak dalje, tvrdeći kako se u reprezentacijama Zapadnog Balkana odvijaju “kolonijalistički procesi” kojima se zemlje u toj regiji “izmještaju iz Europe i smještaju u ‘treći svijet’” (str. 55), a ta teza korespondira s kasnijim poglavljem, u kojem se autorica bavi obespravljenim radnicima koji na privremeni rad, uglavnom u građevinarstvu, u Sloveniju dolaze iz BiH, Makedonije i drugih dijelova bivše Jugoslavije. Brutalnost njihove situacije, tvrdi autorica, podsjeća na “izrabljivačke mehanizme koji su korišteni u kolonijalnom razdoblju u Zapadnoj Europi” (str. 68).

Radović (2009), pak, istražuje kako mladi u Srbiji percipiraju Europu i Srbiju. Autor u opsežnom uvodu izlaže perspektivu države koja je, upozorava, atipična na više načina i podsjeća nas, citirajući niz radova, kako u Srbiji devedesetih godina prošloga stoljeća, za razliku od mnogih istočnoeuropskih zemalja, nije prevladao gromki mobilizacijski poziv za povratak Europi, nego politički mitovi o “trulom Zapadu” i “dekadentnoj Europi” naspram koje Srbija predstavlja izvorno europejstvo. Pozitivne percepcije Europe, koje su europejstvu pripisivale odlike poput racionalnosti, razvijenosti ili organiziranosti, u Srbiji su, za razliku od nekih drugih postjugoslavenskih država, bile manjinske što bi, u nekoj budućoj studiji, moglo otvoriti pitanje je li takve predodžbe, s obzirom na njihov podređeni položaj, odviše pojednostavljujuće (ili uopće moguće) nazivati balkanističkima. Naime, neki se opozicijski narativi devedesetih u Srbiji, slično kao i u Hrvatskoj, jesu zalagali za “što više Europe, a manje Balkana” (str. 48.), ali bez preispitivanja političkog

konteksta postoji opasnost, u koju autor ne upada, da se iz toga izvede elegantna balkanistička studija koja ne vodi računa je li diskurzivno savezništvo sa zapadnjačkom europskošću bilo podređeno usvajanje kontinentalne simboličke geografije ili, pak, pragmatično taktiziranje sa svrhom suprotstavljanja “većem zlu” kod kuće.

Autor tvrdi da je i nakon političkog prevrata u Srbiji 2000. stav političkih elita spram Europe nedosljedan jer se oslanjaju na egalitarizam i tradicijski konzervativizam, dok se Europu tek iznimno, u predizborno doba, iskorištava kao mamac za birače i to u njezinu “najidealističkim i gotovo nadrealnom obliku” (str. 64). Za razliku od mnogih postsocijalističkih zemalja, tvrdi Radović (2009), Europa u Srbiji jednostavno nije “bitan simbolički marker” u odnosu na koji bi se određivao nacionalni identitet, a to autora upućuje na “identitetsku ‘autarkičnost’ društvenog sistema i njegovih vodećih slojeva” (str. 68). Ankete i intervjui sa srednjoškolicima i studentima, provedeni 2006. i 2007., pokazuju da mladi u Beogradu većinom podržavaju eurointegracijske procese, premda o Europi izražavaju ambivalentne stavove koji su svojstveni cijelom srbijanskom društvu. Tako su ispitanici, s jedne strane, izražavali pozitivno očekivanje, prema kojem će približavanje Europi, koju poistovjećuju s EU, za posljedicu imati povećanje životnog standarda i olakšavanje viznog režima dok su među negativnim očekivanjima isticali degradaciju nacionalnog identiteta i tradicije te nelagodu zbog uvjeta koji se državi postavljaju u procesu integracije. Odnosno, upravo ono što se u Europi doživljava pozitivnim – poput gospodarske moći i visokog standarda – ujedno se doživljava i kao izvor negativnih tendencija: otuđenost, neprirodnost ili odsutnost duhovnih i moralnih vrijednosti.

Radović (2009), ne bez daška ironije, zaključuje da su takve, negativne predodžbe u Srbiji ionako “labuđi pjev” koji “ignorira uznapredovali globalizacijski proces i suštinski kapitalističku prirodu vlastitog socio-kulturnog sistema” (str. 146). A kako u takvu, promijenjenu kontekstu, tvrdi autor, uopće nema mjesta za predodžbe o Srbiji kao zemlji heroja, ratnika i povijesnih mitova, identitetske se predodžbe mladih prilagođavaju i okreću onom što je žovijalno i svakodnevno, što autor povezuje i sa službenim politikama “brendiranja” koje državu predstavljaju u rasurećenju varijanti “zemlje splavova, ‘opuštenosti’, ajvara i lumpujućih ‘Balkanaca’” (str. 148). Riječ je, dakako, o samoegzotizaciji, pri čemu se ponovno upotrebljavaju zapadnjački stereotipi o Srbiji, ali ovaj put radi privlačenja turističkog novca, u čemu, makar, nema rizika od prokazivanja zbog plemenskog ponašanja i iracionalnosti.

Može se pretpostaviti da će, usporedo s procesom širenja EU, snaga negativnih predodžbi o istočnoj Europi polako blijedjeti, i da će među novim članicama nastajati nove podjele na dobitnike i gubitnike. Todorova (2005), štoviše, smatra da će istočna Europa kao (povijesna i politička) kategorija vjerojatno posve iščeznuti. Ali, također, upozorava i da se “stavovi vezani uz nju, stavovi unutar same regije koliko i izvan nje, neće (...) tako lako izbrisati” (isto, str. 93). Nasuprot sumornim predviđanjima, pojedini autori (usp. Blokker, 2005; Blokker, 2008) naglašavaju kako proširenje EU nije dovelo do potpunog „stapanja“ novih članica, odnosno, da se čini kako u proširenoj Uniji postoji i bolja mogućnost uobličavanja alternativnih viđenja Europe. No, proširenje Unije, zacijelo, utječe i na predodžbe koje se o njoj stvaraju u zemljama koje još nisu njezine članice, poput Hrvatske: kako piše Ponoš (2009), ako je, isprva, i bila percipirana kao „obećana zemlja, koja će građanima Hrvatske omogućiti život u blagostanju gotovo trenutno“ (str. 77), nakon proširenja 2004. i 2007. godine, kojim su u EU stupile i neke države koje graniče s Hrvatskom, poput Slovenije ili Mađarske, takav je stav, polako, nestao „zbog intuitivne spoznaje kod mnogih da je (...) od unije elitnih postala zajednicom prosječnih“ (isto). Naredni paragraf, uz nužna pojednostavljenja, dobro sažima na koji su način dugotrajni pregovori s Europskom unijom u Hrvatskoj utjecali na promjene predodžbi o tom „elitnom klubu.”

Unija je, isto tako, bila doživljavana kao dosadna učiteljica-tlačiteljica koja državu i društvo neprestance stavlja pred nove zadatke. Učenik misli da je rješavanjem postojećeg zadatka ostvario cilj, ali mu onda pristigne novi zadatak iz Bruxellesa, koji ne mora, nužno, imati veze s pravnom stečevinom. Ta neizvjesnost, koliko još zadataka treba riješiti i tko sve može postavljati nove zadatke, generira skeptičan stav prema Uniji. Gledano dvadeset godina unaprijed, o Hrvatskoj se, s priličnom sigurnošću mogu kazati dvije stvari: Hrvatska će biti članicom Europske unije i imat će manje nezaposlenih nego danas. Ovo drugo neće, nužno, biti posljedica ekonomskog prosperiteta, koji se s ulaskom u Uniju očekuje, nego slabe demografske situacije. (Ponoš, 2009, str. 77).

Hrvatska: Balkan, Mediteran i nepotpuna Europa

Promatrajući te naše „lijepje hrvatske žene,” drage Hrvatice, uz čašu hrvatskog sladoleda, na hrvatskoj terasi, uz gibanje prolaznika u

bijelom platnenom odijelu sa reketima, uz skupe engleske i talijanske marke automobila, čovjek bi mislio da je doista u 'Evropi.' To je ta Evropa o kojoj piše malograđanska štampa da je velegrađska i zapadnjačka, zagrebačka Evropa. Međutim sve je to samo esplanadska kulisa. Dođite, molim vas, sa mnom prijeko na drugu stranu kolodvora, iza Podvošnjaka, ni na dvije stotine metara od gradskog centra, slika je obratna: petrolejke, blato do zgloba, prizemnice s provincijalnim plotom, vrtovi s makom i grahom, kudravi psi bez marke i štale. (Krlježa, Zastave, 1937, str. 102)

Nakon uvodnog se pregleda literature o predodžbama o istočnoj Europi na Zapadu i, još konkretnije, o obrascima reprezentacije balkanske regije, postavlja pitanje mogu li nam ponuđeni analitički modeli i teorijske paradigme poslužiti u analizi predodžbi o Europskoj uniji u Hrvatskoj. Hrvatski kulturni identitet hibridan je u smislu kalemljenja različitih naslijeđa i, ovisno o tome uzimamo li u obzir povijesne, regionalne, vjerske ili geografske odrednice nećemo pogriješiti ustvrdimo li da u Hrvatskoj ima tragova i katoličkog i pravoslavnog i muslimanskog identiteta, da njezina arhitektura i jezik sadrže zapise austrougarskog, mletačkog i osmanskog razdoblja njezine povijesti, da za njezine građane „Zapad“ može biti mediteranska Italija, *klajnbirgerski* mentalitet njezina sjeverozapada, ali i američka filmska i glazbena produkcija iz 60-ih i 70-ih, kojoj su imali pristup i u doba „komunističkog mraka.“

Budući da je na istoku, zapadu i jugu poluotok Balkan omeđen morima, predmet geografskih prijepora je upravo sjeverna granica Balkana, na kojoj se „fizičko-geografske definicije“ isprepliću s definicijama granica regije koje se koriste „u praktičnije svrhe“ (Todorova, 1999, str. 60). I premda Todorova (1999) u svojoj studiji balkanizma ističe razliku između političko-geografskih i fizičko-geografskih granica, i uz ogradu da su pojedini dijelovi poluotoka odista „balkanskiji“ od drugih „u epistemološkom, a ne moralnom smislu“ (str. 62), u pojašnjenju odluke da u balkanske narode ubroji Albance, Bugare, Grke, Rumunje i „sve bivše Jugoslovane“ (str. 62) autorica, kao graničan slučaj, izdvaja primjer Slovenije i Hrvatske. S obzirom na to da je jedan od njezinih središnjih argumenata u radu taj da su negativne predodžbe o Balkanu na Zapadu povezane s nasljedem Osmanskog Carstva, Todorova (1999) i argumentaciju o tome koje će zemlje uključiti u studiju povezuje s time na koji su način područja koja namjerava istražiti povezana s osmanskim vladavinom. Tako, primjerice, ističe kako Slovence „ne bi

trebalo uključiti (...) jer nikad nisu živeli pod otomanskom vlašću, dok Hrvate treba, budući da su značajni delovi teritorija naseljeni Hrvatima veoma dugo bili pod vlašću Otomana“ (str. 62). No, na sličan bi način, nastavlja, i Mađarska mogla biti analizirana kao balkanska zemlja, budući da je „njena istorijska sudbina, kao i sudbina Hrvatske, skoro dva veka bila povezana sa sudbinom Otomanskog carstva“ (isto). Unatoč tomu što Slovenija i veliki dio Hrvatske nisu bili *pod Turcima*, i jednu i drugu zemlju Todorova (1999) ipak uključuje u analizu, između ostalog i „zato što se istorija Balkana u XX. veku ne može ni zamisliti bez istorije celovite jugoslovenske države,“ koju Slovenci i Hrvati „ne bi trebalo da doživljavaju kao ‘balkansku’ mrlju u svojoj istoriji“ (str. 62).

Ta napomena, dakako, nije slučajna: niz znanstvenih studija posvećen je analizi elitnog političkog i medijskog diskursa u Hrvatskoj, i one pokazuju da je od mnogih, već navedenih identiteta države devedesetih godina prošlog stoljeća problematičan bio upravo onaj balkanski (usp. Razsa i Lindstrom, 2004; Rihtman-Auguštin, 1997; Zambelli, 2010). Tako etnologinja Dunja Rihtman-Auguštin (1997) u članku pod naslovom „Zašto i otkad se grozimo Balkana?“ tvrdi kako je devedesetih balkanistički diskurs bio važan „instrument unutarjnega razlikovanja,“ razdjelnica „civiliziranog“ i „primitivnog,“ „europskog“ i „Drugog,“ „središnjeg“ i „perifernog.“ No, autorica uvjerljivo pokazuje kako u hrvatskoj kulturi postoje i drukčija poimanja Balkana, da on nije oduvijek *ozloglašeni stereotip*, nego i *predivna metafora*. Tako bi se, možda, neki suvremeni hrvatski „pravaši“ začudili nad time što su njihovi politički preci izdavali književni časopis pod nazivom „Balkan,“ dok bi Krležin ambivalentan odnos prema Balkanu, pak, bilo teško ukalupiti u suvremene balkanističke studije, koje se češće osvrću na negativne, stereotipne predodžbe o Balkanu (usp. Rihtman-Auguštin, 1997). U doba vladavine prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, koji je i sam bio poklonik Huntingtonove teze o sukobu civilizacija, Balkana su se podjednako *grozili* politički vođe na vlasti i u opoziciji, pa dok je stranka na vlasti prijetila „narodu i oporbi crnom rupom Balkana“ (Rihtman-Auguštin, 1999, str. 35), oporba je dokazivala „kako se upravo vlast ponaša balkanski i vodi nas u tu istu crnu rupu“ (isto). I nakon smjene vlasti 2000., Europskoj uniji, koja je u političkom diskursu prikazivana kao „jedina prihvatljiva opcija za modernu Hrvatsku,“ ponovno je bio suprotstavljan „ostanak na Balkanu u društvu Srbije“ (Zambelli, 2010, str. 73), koju se u hrvatskom balkanističkom diskursu doživljava kao primjer *istinski* balkanske države (usp. Razsa i Lindstrom, 2004).

Imajući upravo tu, intrakulturalnu razlikovnu funkciju balkanizma na umu, Bakić-Hayden (1995), koja drži da su negativni stereotipi o Balkanu varijacija na Saidovu orijentalističku temu, opisuje kako se u zemljama bivše Jugoslavije negativni, dehumanizirajući stereotipi o primitivizmu i zaostalosti regije posvajaju i zatim reproduciraju i preslikavaju dalje, obično na prvog (jugo)istočnog susjeda.

Gradacije 'Orijenta', koje ja zovem 'reprodukcija orijentalizma', predstavljaju obrazac po kome se izravno primjenjuje prvobitna dihotomija na kojoj je orijentalizam zasnovan. Po tom obrascu Azija je više 'Istok' ili 'drugo' u odnosu na istočnu Evropu; u okviru same istočne Evrope ta gradacija se reproducira s Balkanom kao 'najistočnijim'; u okviru Balkana opet nalazimo slično koncipirane hijerarhije. (Bakić-Hayden, 1995, str. 918)

37

U bivšoj se Jugoslaviji takva simbolička geografija uspostavljala i u odnosu na austrougarsko nasljeđe, tako da su, primjerice, stanovnici u nekima od 'sjevernih' republika, poput Slovenije ili Hrvatske, mogli „povijesne okolnosti koje su dovele do industrijskog razvoja u zapadnoj Europi“ predstaviti kao dokaz svoje nadmoći, dok se „teret Balkana,“ istodobno, predstavljao kao prepreka „nebalkanskim dijelovima zemlje da postanu ono što 'stvarno' jesu – europski“ (Bakić-Hayden, 1995, str. 924). S druge strane, oni dijelovi bivše Jugoslavije koji su, u tako konstruiranoj simboličkoj geografiji, bili smješteni niže, konstruirali su svoje vlastite „druge“, koje su percipirali kao još niže“ (str. 924), pa, primjerice, „pravoslavni narodi percipiraju sebe europskijima od europskih muslimana, a oni se, pak, dalje razlikuju od krajnjih orijentalaca, neeurop-ljana“ (str. 922), tako da se balkanizam ne reproducira, nužno, u smjeru (jugo)istoka.

Takva viđenja korespondiraju i s knjigom Samuela Huntingtona „Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka,“ u kojoj autor, primjerice, tvrdi da se pri primanju novih članica u „zapadnjačke organizacije“ treba ravnati „poistovjećivanjem Evrope sa zapadnim kršćanstvom“ (1996, str. 160), a kako je EU „temeljni entitet Zapada u Europi“ (isto, str. 160), i u proširenju Unije prednost trebaju imati „države koje su, u kulturalnom smislu, zapadne i koje su ekonomski razvijenije“ (isto, str. 161). Takav bi kriterij, po Huntingtonu, prednost trebao dati državama kao što su one „Višegradske skupine (Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska), baltičke republike, Slovenija, Hrvatska i Malta“ (isto, str. 161), pred pravoslavnim zemljama poput Rumunjske i Bugarske. Esencijalizi-

rane kulturalne razlike, tumačenje sukoba i političkih interesa kroz vjerske i povijesne sličnosti i razlike odjekivale su i u govorima povjesničara i pokojnog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, koji je cijenio Huntingtonov rad, a koji je u obraćanju naciji 1997., primjerice, oštro kritizirao tzv. Inicijativu za suradnju u jugoistočnoj Europi (SECI), jer je obuhvaćala i zemlje bivše Jugoslavije. Kako je tom prilikom kazao Tuđman, „po svom geopolitičkom položaju, po svojoj četrnaeststoljetnoj povijesti, po svojoj civilizaciji i kulturi, Hrvatska pripada srednjeeuropskim i mediteranskim europskim krugovima“ (Lindstrom, 2003, str. 325). Hrvatske su veze s Balkanom između 1918. i 1990., u Tuđmanovoj interpretaciji, bile plod nesporazuma, kratkotrajna epizoda koju država nikada više ne smije ponoviti.

38

„Srednja Europa“ o kojoj govori Tuđman samo je naizgled regija usporediva s Balkanom. Za razliku od „poluotoka europskog poluotoka,“ čije postojanje, barem u geografskom smislu, nije sporno, Srednja Europa se kroz povijest razvijala kao ideja koja je, u različitim razdobljima, obuhvaćala toliko različita područja da Todorova (1999) upozorava da je Srednja Europa iz osamdesetih godina prošlog stoljeća, o kojoj govori i Tuđman, istočnoeuropska ideja koju ne bi trebalo prozivati uskrsnućem Mitteleurope, njemačke ideje čiji je najpoznatiji zagovornik, Friedrich Naumann, predviđao stvaranje „političke cjeline“ koja bi se prostirala od Sjevernog mora, preko Alpa, sve do Jadranskog mora i Dunava (usp. str. 259).

Značenje u kojem se Srednja Europa razumijevala u hrvatskoj devedesetih povezano je, pak, sa zemljama bivše Habsburške Monarhije, a u tom, užem, razgraničenju o toj je regiji pisao i češki pisac Milan Kundera, čiji je esej “Tragedija Srednje Europe” 1985. objavljen u časopisu *Gordogan* u Zagrebu.⁵ Srednja Europa, u značenju u kojem pojam koristi Kundera (1985), možda ne predstavlja nov termin, ali to jest nov koncept, proizvod „osećanja intelektualaca Istočne Europe“ i njihove „nade i slutnje“ da će se „stvari razrešiti u skoroj budućnosti“ (Todorova, 1999, str. 263). Taj je koncept krajem osamdesetih godina prošlog stoljeća kulminirao „emancipatorskim patosom“ (str. 259) kojemu je svrha bilo diskurzivno izdvajanje dijela zemalja, koje su bile pod izravnim utjecajem Sovjetskog Saveza, u zasebnu, prozapadnu regiju.

5 Dva temata o Srednjoj Europi u *Gordoganu* (1985. i 1987.) bila su poprištem opsežne rasprave u kojoj se, među ostalim, dovodila u pitanje smislenost zagovaranja takve regije, ali su se javljali i nježni, nostalgični tonovi u odnosu na austrougarsko razdoblje.

Kundera (1985) je u svom utjecajnom eseju tvrdio kako Srednja Europa politički pripada Istoku, ali i da je, u kulturnom smislu, ona suštinski zapadna; smještena je između Rusije, koja gradi vlastito, uniformno i centralističko carstvo i Zapada, koji više ne mari za onu kulturu koja je Europljanima nekoć bila “izraz najviših vrijednosti” (Kundera, 1985, str. 300).

Srednja Europa je čeznula da postane sažeta verzija same Europe i svekolike njezine kulturne različitosti, mala supereuropska Europa, model Europe u malom koju čine više nacija prema jednom jedinom pravilu; najviše različitosti na najmanjem prostoru. Kako je Srednja Europa mogla, a da se ne užasne suočena s Rusijom temeljenom na suprotnom načelu: najmanje različitosti na najvećem prostoru? (Kundera, 1985, str. 292)

39

Kako je, smatra Kundera, upravo Habsburška Monarhija imala “veliku šansu da od Srednje Europe napravi snažnu, jedinstvenu državu” (isto, str. 294), ne čudi što se njegov popis srednjoeuropskih naroda preklapa sa sastavnim dijelovima toga carstva: osim Židova, tu su Poljaci, Mađari, Česi, Slovaci, Hrvati, Slovenci i Rumunji. U terminima koje, otprilike, desetljeće poslije upotrebljava Bakić-Hayden, Kunderina bi diskurzivna strategija odvajanja Srednje Europe od Istoka možda bila opisana kao reprodukcija orijentalizma, dok Kuus (2004) napominje da su takva izdvajanja utemeljena na „moralnoj superiornosti civilizirane Srednje Europe nad manje civiliziranom Rusijom“ (str. 480).⁶ Melegh (2006), pak, ističe kako je, tijekom nekoliko desetljeća nakon Drugoga svjetskog rata i na Istoku i na Zapadu Europe prevladavao diskurs rivalstva dvaju suprotstavljenih sustava i ideologija, u kojemu su neki od ključnih termina bili “napredak,” “modernizacija” i “industrializacija.” Jedan od važnih elemenata koji je nagovijestio promjenu diskursa o Istočnoj i Srednjoj Europi bilo je ponovno uvođenje ideje o Srednjoj Europi u rasprave o politici, povijesti i kulturi, koje su poticali članci poput Kunderinog (Melegh, 2006). Srednja Europa je, zaključuje autor, nakon Drugoga svjetskog rata nestala da bi se potkraj 1970-ih i na početku 1980-ih ponovno pojavila, ovaj put u podređenu položaju „povratnice“ na Zapad koja nema jasno određene istočne granice.

⁶ Zanimljivo je da se kasnije Kundera ogradio od vlastitog eseja, zauzevši stav kako je bila riječ o radu napisanom “po mjeri” Zapada (v. Neumann 1999:150).

I dio je hrvatske intelektualne elite sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća kulturni identitet Hrvatske pokušavao analizirati i kroz pripadnost regiji Srednje Europe, naglašavajući, upravo nasuprot prevladavajućem nacionalističkom diskursu, važnost pojmova kao što su multikulturalnost, decentralizacija, međukulturalna komunikacija i suradnja. Sličnost ili bliskost Zapadnoj Europi i dalje je, pritom, važna, ali više nije dovoljna. Kako to, primjerice, sredinom devedesetih opisuje Cvjetičanin (1996): nakon što su se zemlje poput Slovenije i Hrvatske osamostalile, njihov „možda prenaplašen nacionalni identitet sada stremi drukčijem integracijskom kontekstu, mjestu u Europi, na kojem nacionalne kulture pronalaze ne samo *potvrdu svoje pozicije unutar zapadnog kulturnog kruga*, i *identifikaciju sa zapadnoeuropskim kulturnim vrijednostima*, nego i nove tehnološke mogućnosti za komunikaciju i integraciju“⁷ (str. 25).

Još jedan termin koji se devedesetih koristio za opisivanje regionalne pripadnosti Hrvatske i ostalih zemalja bivše Jugoslavije bila je Jugoistočna Europa. Smatralo se, naime, da je riječ o razmjerno neutralnom terminu, koji, zato što naglašava zemljopisno određenje, nije opterećen stigmatizirajućim značenjima poput Balkana. Pojam je prvi put skovan na njemačkom, kao *Südosteuropa*, uoči Berlinskog kongresa 1878. godine, a prvi su ga, upravo s namjerom da za regiju koriste neutralan i neideološki koncept, upotrebljavali njemački i austrijski liberali (usp. Švob-Đokić, 2001, str. 36). Na žalost, kako upozorava Todorova (1999), prvotno neutralan pojam za regiju diskreditiran je 1930-ih i 1940-ih nacističkom ideologijom, koja je to ime uklopila u svoje viđenje njemačkog *Reicha*, i moguće je da je termin baš zbog te zloupotrebe nakon Drugog svjetskog rata „postao nepoželjan“ (str. 58). Devedesetih godina prošlog stoljeća, taj je termin za imenovanje regije koristila i međunarodna zajednica, kroz inicijative kao što je Pakt o stabilnosti za jugoistočnu Europu.

Moglo bi se reći da ‘balkanska’ perspektiva cijele regije ističe elemente kao što su perifernost (u odnosu na Europu i Aziju), nerazvijenost, povijesnu raznolikost, manjak unutarnje konzistentnosti i komunikacije. ‘Jugoistočna’ perspektiva, pak, posebno naglašava razvojnu ovisnost područja, tradicionalnu nerazvijenost i unutarnju regionalnu nedosljednost. (...) Ipak, i ‘balkanska’ i ‘jugoistočno europska’ klasifikacija daleko su od znanstvenog objašnjenja. (Švob-Đokić, 2001, str. 38-39)

7 Verzal autoričin.

Termin Jugoistočna Europa u političkoj je uporabi krajem devedesetih, kako piše Petrović (2009), zamijenjen Zapadnim Balkanom, pojmom koji označava „balkanske zemlje koje još nisu članice EU,” odnosno, „sve bivše jugoslavenske republike osim Slovenije,” kojima je pridodana Albanija (str. 28). Uvođenjem novog imena, otvoreni su stari problemi: pridjev „zapadni“ trebao je, vjerojatno, naglasiti zapadnost regije, ali je, mjesto toga, otvorio pitanje zašto pojam nema pandane na ostalim stranama svijeta. U uporabu, naime, nije ušao nekakav istočni, sjeverni ili južni Balkan, jednostavno zato što za time nije bilo političke potrebe. Uostalom, na tim se stranama Balkana danas nalaze države koje su već članice EU – od Mađarske na sjeveru, preko Rumunjske i Bugarske na istoku, do Grčke na jugu. Odnosno, danas nema ničega što zemlje Zapadnog Balkana „odvaja od susjednih zemalja, osim toga što nisu članice EU“ (Petrović, 2009, str. 30).

41

inicijatori promjera i autori tih novih imena bili su zapadnjaci koji se nikada nisu zamislili nad mogućnošću da problem i nije u imenu, nego u, ponovno njihovim vlastitim, praksama i diskursima koji ta imena opterećuju i čine ih ‘neprikladnima’, ‘politički nekorektnima’, i nepoželjnima za građane balkanskih zemalja.” (Petrović, 2009, str. 29)

Preostaje pitanje hrvatske pripadnosti ostalim regijama i nasljeđima, prije svega onom mediteranskom, za koji Rihtman-Auguštin (1999) upozorava da ga je „mnogo teže definirati“ (str. 103) jer je Mediteran „puno šira, raznolikija i kompleksnija regija od jednog jedinog poluotoka, pa ako je i riječ o Balkanu“ (isto). I u današnjem znanstvenom kontekstu odzvanja autoričina tvrdnja kako je „kulturna i politička antropologija izvan granica bivše Jugoslavije bila više zainteresirana za folklornu egzotiku planinskih regija unutrašnjosti Balkana ili za utopijski *socijalizam s ljudskim licem* u koji su željeli vjerovati“ (str. 117), dok mediteranski identitet države nije uspijeva privući pažnju međunarodnih stručnjaka iz tog područja. Hrvatska je i danas, čini se, međunarodnoj znanstvenoj zajednici zanimljiva po nekoliko identitetskih svojstava – onom postratnom, postsocijalističkom, tranzicijskom, pa i srednjeeuropskom i balkanskom – dok se mediteranski dio nacionalnog identiteta rijetko upliće u studije koje se bave suvremenim društvenim problemima.

Čapo-Žmegač (1999) upozorava na to kako se devedesetih godina prošlog stoljeća u Hrvatskoj razlika između urbanog obalnog pojasa i

ruralne unutrašnjosti ponekad pretakala u razliku između Istoka i Zapada. U doba rata u Hrvatskoj, smatra autorica, pojačale su se i orijentalizirajuće sklonosti u prevladavajućem diskursu, pri čemu se udaljavanje od „pretpostavljenog ‘istočnog’ nasljeđa u hrvatskoj kulturi – koje više ili manje odgovara dinarskom kulturalnom modelu – bilo popraćeno pojednostavljenim pripisivanjem etnički srpskom stanovništvu u Hrvatskoj, i cijeloj bivšoj Jugoslaviji“ (str. 46). Potreba za priključenjem Europi putem Mediterana odjekivala je i u znanosti, u autora koje su izravno kritizirali ondašnji nacionalistički režim. Tako Josip Županov (1993) u kratkom prikazu sociologije Dinka Tomašića postavlja pitanje nije li taj autor, možda, nepravedno zanemario „mediteranski model,” koji je – kako piše – bio i ostao marginalan, unatoč tome što je „iznjedrilo sjajna imena naše znanosti, književnosti i umjetnosti, diplomacije i trgovine“ (str. 952).

A ipak, značenje tog modela od neprocjenjive je važnosti za Hrvatsku. Jedino pomoću njega Hrvatska je već odavno ostvarila priključenje Europi, jedino zahvaljujući tom modelu Hrvatska jest dio Europe u civilizacijskom smislu. Naši uporni pokušaji da ostvarimo komunikaciju s Europom putem ‘predziđa kršćanstva’ naprosto su smiješni. Jer, kako na jednom mjestu primjećuje Tomašić, slogan ‘za krst časni i slobodu zlatnu’ bio je samo ideološka racionalizacija naše hajdučije. Naš ‘put u Europu,’ u nekim sretnijim vremenima, trebao bi ići preko mediteranskog kulturnog mosta. (str. 952)

Ta *sretnija vremena* svakako nisu bile devedesete godine prošlog stoljeća, kada je u prevladavajućem političkom diskursu mediteransko nasljeđe doživljavano dvojako. Kao nešto pozitivno, ondje gdje je zamišljano kao „instrument unutarnjeg razlikovanja“ u odnosu na balkanski identitet, dokaz kontinuiteta *hrvatske* kulture na ovim prostorima. Ali i, suprotno tome, kao identitet koji, potencijalno, može štetiti zamišljenom nacionalnom jedinstvu jer potvrđuje regionalne razlike i podsjeća na povijesna razdoblja u kojima je u Dalmaciji bilo snažno autonomastvo (usp. Čapo Žmegač, 1999, str. 47). Jedno autoričino pitanje, postavljeno prije više od deset godina, navodim jer mi se čini da i danas poziva na razmišljanje: igra li „mediteranski kulturalni model (...) manju ulogu u hrvatskom nacionalnom životu zato što je okrenut prema moru, a ne prema unutrašnjosti, gdje je smješteno središte države?“ (str. 48)

Raspravljajući o odnosu dviju *metropola* – Zagreba i Splita – desetak godina kasnije, kada je politička ideja o *državi jednog središta* već utihnula, Prica (2007) utvrđuje upad „političkog govora i ekonomskih realnosti u životno tkivo ove, inače komunikativne i ‘putujuće’ relacije kultura“ (str. 6), što, međutim, ipak ne uspijeva narušiti taj odnos koji autorica izražava kroz metaforu „zelenoplave transverzale.“ Ti su odnosi, zaključuje autorica, neraskidivi, pa usporedo s političkim i politikantskim *monoperspektivističkim* polazištima „dvosmjerna struja studiranja, ljetovanja, zaljublivanja i svadbovanja, estradnih gostovanja i drugih odlazaka i ostanaka, nezaustavljivo teče *transverzalom*, talog ovog iskustva snažno se upisuje u simboliku koju posljednjih petnaestak godina *perpetuira hrvatska popularna kultura*“ (str. 6).

Popis literature:

- Anderson, M. S. (1958). *Britain's Discovery of Russia, 1553-1815*. London: Macmillan.
- András, E. (2004). *Blind spot of the new critical theory: Notes on the theory of self colonisation*. Trans-European Picnic: The Art and Media of Accession. str. 42-44. Novi Sad: Futura publikacije. Dostupno na: http://www.exindex.hu/index.php?l=en&t=szabadkez&tf=sel fcolonization_en.html. (Posljednji put posjećeno 11. svibnja 2006.)
- Bakić-Hayden, M. (1995). Nesting Orientalism: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, sv. 54, br. 4, str. 917-931.
- Bakić-Hayden, M. i Hayden, R. (1992). Orientalist Variations on the Theme 'Balkans'. Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics, *Slavic Review*, sv. 51, br. 1.
- Bhabha, H. (1994). *The location of culture*. New York: Routledge.
- Blokker, P. (2005). Post-Communist Modernization: Transition Studies and Diversity in Europe. *European Journal of Social Theory*, sv. 8, br. 4, str. 503-525. (2008). Europe 'United in Diversity': From a Central European Identity to Post-Nationality?. *European Journal of Social Theory*, sv. 11, br. 2, str. 257-274.
- Böröcz, J. (2001). Empire and Coloniality in the „Eastern Enlargement“ of the European Union. U: Jozsef Böröcz i Melinda Kovács (ur.). *Empire's New Clothes: Unveiling EU Enlargement*. str. 4-50.

- Budimpešta: Central Europe Review. Dostupno na: <http://www.ce-review.org/> (Posljednji put posjećeno 21. ožujka 2011).
- Böröcz, J. & Kovács, M. (2001). *Empire's New Clothes. Unveiling EU Enlargement*. Central Europe Review. Dostupno na: <http://www.ce-review.org/> (Posljednji put posjećeno 30. ožujka 2005.)
- Busch, B., i Krzyżanowski, M. (2007). Inside/outside the European Union: Enlargement, Migration Policy and the Search for Europe's Identity. U: *Geopolitics of European Union Enlargement: The Fortress Empire*. Warwick Armstrong i James Anderson (ur.). London, New York: Routledge, str. 107-124.
- Carey, S. (2002). Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration? *European Union Politics*, sv. 3, br. 4, str. 387-413.
- Carey, H. F. & Raciborski, R. (2004). Postcolonialism: A Valid Paradigm for the Former Sovietized States and Yugoslavia? *East European Politics and Societies*, sv. 18, br. 2, str. 191-235.
- Čapo Žmegač (1999). Ethnology, Mediterranean Studies and Political Reticence in Croatia: From Mediterranean Constructs to Nation-Building. *Narodna umjetnost*, sv. 36, br. 1, str. 33-52.
- Daskalovski, Ž. (2000). Go East! Racism and the EU. *Central Europe Review*, sv. 2, br. 24. str. 1-13.
- Delanty, G. i Jones, P.R. (2002). European Identity and Architecture. *European Journal of Social Theory*, sv. 5, br. 4, str. 453-466.
- Detrez, R. (2002). *Colonialism in the Balkans*. Prezentirano na seminaru 'Etnički identitet, nacija i unutarnja kolonizacija' u prosincu 2001. u Antwerpenu. Dostupno na: <http://www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/RDetrez1.pdf> (Posljednji put posjećeno 28. siječnja 2011).
- Janos, A. C. (2000). *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderland from Pre- to Postcommunism*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Jezernik, B. (2004). *Wild Europe: The Balkans in the Gaze of Western Travellers*. London: Saqi Books.
- Kiossev, A. (1999). Notes on Self-colonising Cultures. U: B. Pejic i D. Elliott (ur.), *Art and Culture in post-Communist Europe*. Stockholm: Moderna Museet. str. 114-118. (2002). The Dark Inti-

- macy: Maps, Identities, Acts of Identification. U: D. I. Bjelić i O. Savić, (ur.). *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*: Cambridge, London: MIT Press. str. 165-190. (2001). Lists of the Missing. U: M. S. Maszak (ur.). *National Heritage, National Canon*. Budapest: collegium Budapest Working Series. N11.
- Kovács, M. i Kabachnik, P.(2001). The Shedding Light on the Qualitative Other: The EU's Discourse in the Commission Opinions of 1997. U: Jozsef Böröcz i Melinda Kovács (ur.). *Empire's New Clothes: Unveiling EU Enlargement*. str. 147-196. Budimpešta: Central Europe Review. Dostupno na: <http://www.ce-review.org/> (Posljednji put posjećeno 21. ožujka 2005).
- Kundera, M. (1985). Tragedija Srednje Europe. *Gordogan*, sv. 17-18, str. 289-305.
- Kuus, M. (2004). Europe s eastern expansion and the reinscription of otherness in East-Central Europe. *Progress in Human Geography*, sv. 28, br. 4, str. 472-489. (2002). European Integration in Identity Narratives in Estonia: A Quest for Security. *Journal of Peace Research*, sv. 39, br. 1, str. 99-108. (2010). Critical Geopolitics. *The International Studies Association Compendium Project*. Dostupno na: http://www.isacomps.com/info/samples/criticalgeopolitics_sample.pdf.
- Lindstrom, N. i Razsa, M. (1999). *Reimagining the Balkans*. Prezentirano na seminaru postdiplomanta Centra za europske studije Sveučilišta Harvard.
- Melegh, A. (2006). *On the East-West Slope. Globalisation, nationalism, racism and discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Neumann, I. B. (1998). European Identity, EU Expansion, and the Integration/Exclusion Nexus. *Alternatives: Social Transformation & Humane Governance*, sv. 23, br. 3. str. 397-416. (1999). *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Orchard, V. (2002). Culture as Opposed to What? Cultural Belonging in the Context of National and European Identity. *European Journal of Social Theory*, sv. 5, br. 4, str. 419-433.
- Otoiu, A. (2003). An Exercise in Fictional Liminality: the Postcolonial, the Postcommunist, and Romania's Threshold Generation. *Com-*

parative Studies of South Asia and the Middle East, sv. 23, br. 1&2, str. 87-105.

- Paasi, A. (2001). Europe as a Social Process and Discourse: Consideration of Place, Boundaries and Identity. *European Urban and Regional Studies*, sv. 8, br. 1, str. 7-28.
- Petrović, T. (2009). *Dolga pot domov. Reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu/A Long Way Home. Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pieterse, J. N. (1999). Europe, Traveling Light: Europeanization and Globalization. *The European Legacy*, sv. 4, br. 3, str. 3-17.
- Ponoš, T. (2009). Croatia: An Apprehensive Fan of Europe. U: *Twenty Years After: Post-Communist Countries and European Integration*. Bruxelles: Heinrich-Böll-Stiftung.
- Prica, I. (2001). *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing. (2004). Nasljeđe jugoslavenskih etnologija i suvremeno istraživanje postsocijalizma. *Traditiones*, sv. 33, br. 1, str. 19-34. (2007). Uvod: Lipe žene prolaze kroz grad. U: I. Prica i T. Škokić. *Split i drugi: kulturnoantropološki i kulturnostudijski prilozi*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo i Biblioteka Nova etnografija.
- Radović, S. (2009). *Slike Europe. Istraživanje predstava o Evropi i Srbiji na početku XXI veka*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Razsa, M. i Lindstrom, N. (2004). Balkan is Beautiful: Balkanism in the Political Discourse of Tuđman's Croatia. *East European Politics and Societies*, sv. 18, br. 4, str. 628-650.
- Reisenleitner, M. (2002). Central European Culture in Search of a Theory, or: the Lure of "Post/colonial Studies". *spacesofidentity*, br. 6. Dostupno na: www.spacesofidentity.net. (Posljednji put posjećeno 31. svibnja 2006).
- Rihtman Auguštin, D. (1997): Zašto i otkad se grozimo Balkana? *Erasmus*, sv. 19, str. 27-35. Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage Books. (1994). *Culture and Imperialism*. New York: 1st Vintage Books Edition.
- Shore, C. (1996). Citizens's Europe and the Construction of European Identity. U: Victoria A: Goddard, Joseph R. Llobera i Chris Shore: *The Anthropology of Europe*. Oxford (SAD): Berg Publishers Ltd.

- Švob-Đokić, N. (2000). Balkans Versus Southeast Europe. U: N. Švob-Đokić (ur.). *Redefining Cultural Identities*. Zagreb: Institut za međunarodne odnose. Str. 35-45.
- Taggart, P. i Szczerbiak, A. (2004). Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe. *European Journal of Political Research*, sv. 43, br. 1, str. 1-27.
- Todorova, M. (1994). The Balkans: From Discovery to Invention. *Slavic Review*, sv. 53, br. 2, str. 453-482. (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX vek. (2005). Šta je istorijski region? Premeranje prostora u Europi. *REČ*, sv. 73, br. 19. str. 81-97. (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press. (2010). Balkanism and Postcolonialism, or On the Beauty of the Airplane View. U: *In Marx's Shadow*. Costica Bradatan i Serguei A. Oushakine. Plymouth, UK: Lenxington Books.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, CA: University Press.
- Zambelli, N. (2010). Između Balkana i Zapada: problem hrvatskog identiteta nakon Tuđmana i diskurzivna rekonstrukcija regije. *Politička misao*, sv. 47, br. 1, str. 55-76.
- Zielonka, J. (2006). *Europe as Empire: The nature of the Enlarged European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Župančić, M. (2002). Obiteljska poljoprivredna gospodarstva u Hrvatskoj. U: *Prostor iza: kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Maja Štambuk, Ivan Rogić i Anka Mišetić (ur.). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.

